

1. A jegyzetben szereplő keretes idézeteket érdemes elolvasni, de nem kell megtanulni.
2. A megtanulandó írásjegyek a jegyzet végén szerepelnek.
3. A neolitikus időszakról szóló részben a dátumokat nem kell megtanulni, de a relatív kronológiát (a kultúrák egymásra következését) igen.
4. Az előadások látogatása nem kötelező, a ZH-kt megírása igen.

I. A KÉT ZH

NOV. 6. (péntek, az óra első felében),
megtanulandó: neolitikum és Shang-dinasztia (pp. 5–20.)

DEC. 4. (péntek, az óra első felében):
megtanulandó: Zhou- és Qin-dinasztia (pp. 21–39.)

II. ÍRÁSBELI VIZSGA A VIZSGAIDŐSZAKBAN (három időpont lesz)

Megtanulandó: pp. 5–43. (a keretes olvasmányokat és a neolitikus kultúrák dátumait leszámítva) + pp. 45–47.

A vizsga három részből áll majd:

2 esszékérdés („Mutassa be X dinasztiát”, „Hasonlítsa össze X és Y dinasztiát”),

25 tesztkérdés (nevek, évszámok, definíciók),

15 kínai írásjegy: a megadott írásjegyek mellé a pinyin és egy rövid definíciót kell írni.

ÉRTÉKELÉS

50% alatt: elégtelen

50%–60%: elégséges

61%–70%: közepes

71%–84%: jó

85%–100%: jeles

KÍNA TÖRTÉNELME RÖVIDEN

I. rész

J. Gernet: *A kínai civilizáció története*

című műve alapján összeállította:

Kósa Gábor

JEGYZET

TARTALOMJEGYZÉK

DINASZTIÁK KRONOLÓGIÁJA.....	3
1. NEOLITIKUS KULTÚRÁK (i.e. kb. 8000–2000).....	4
2. SHANG-DINASZTIA 商 (i.e. 1554–1045).....	11
3. A NYUGATI ZHOU-DINASZTIA 西周 (i.e. 1045–771).....	20
4. KELETI ZHOU-KOR 1.:	
A TAVASZOK ÉS ŐSZÖK KORSZAKA 春秋 (i.e. 770–481)	27
5. KELETI ZHOU-KOR 2.:	
HADAKOZÓ FEJEDELEMSÉGEK 戰國 KORA (i.e. 451–221).....	31
6. QIN-DINASZTIA 秦 (i.e. 221– i.e. 206).....	36
7. HAN-DINASZTIA 漢 (i.e. 206 – i.sz. 220).....	39
MEGTANULANDÓ ÍRÁSJEGYEK.....	44

DINASZTIÁK KRONOLÓGIÁJA

Neolitikum	i.e. 8. évezredtől
Shang-Yin-dinasztia 商殷	i.e. 1554–1045
Nyugati Zhou-dinasztia 西周	i.e. 1045 – i.e. 771
Keleti Zhou-dinasztia 東周	i.e. 770–256
Tavaszkok és ősök korszaka 春秋	i.e. 722–481
A Hadakozó fejedelemségek kora 戰國	i.e. 403–221
Qin-dinasztia 秦	i.e. 221–206
Han-dinasztia 漢	i.e. 206 – i.sz. 220
Széttagoltság (Hat Dinasztia) kora	i.sz. 220–589
Három Királyság kora	i.sz. 220–265
Nyugati Jin-dinasztia	i.sz. 265–316
Keleti Jin-dinasztia	i.sz. 317–420
Déli és északi dinasztiák kora	i.sz. 420–589
Sui-dinasztia 隋	i.sz. 589–618
Tang-dinasztia 唐	i.sz. 618–907
Az Öt Dinasztia kora 五代	i.sz. 907–960
Song-dinasztia 宋	i.sz. 960–1279
Yuan-dinasztia 元	i.sz. 1279–1368
Ming-dinasztia 明	i.sz. 1368–1644
Qing-dinasztia 清	i.sz. 1644–1911
Kínai Köztársaság	i.sz. 1911–1949
Kínai Népköztársaság	i.sz. 1949–

1. NEOLITIKUS KULTÚRÁK

A korábbi nézettel szemben, mely szerint Kínában a Sárga-folyó környékén alakult ki először egyfajta magkultúra (*Yangshao* 仰韶, *Longshan* 龍山), majd ez fokozatosan elterjedt a ma Kínának nevezett területen, a jelenlegi régészeti feltárások egyértelműsítik azt, hogy Kína kezdettől fogva egy sok kulturális centrummal rendelkező terület volt. Az i.e. 8000-ben lezajlott „neolitikus forradalom” után az egyes területeken egyre határozottabban kezdtek jelentkezni az egyediség jelei. A legtöbb területen felfedezhető egyfajta lokális kontinuitás, habár a régészek gyakran különböző névvel illetik az egymást egy adott helyen követő kultúrákat (pl.: *Xinglongwa* – *Chahai* – *Xinle* – *Hongshan*; *Majiabang* – *Hemudu* – *Songze* – *Liangzhu*; *Daxi* – *Qujialing* – *Shijiahe*). A mai napig sokak által mitikusnak tekintett Xia-diansztiát 夏 leggyakrabban az ún. *Erlitou* 二里头 kultúrával azonosítják.

► **A Zhoukoudian-beli ősember.** Az első két emberi fogat 1923-ban találta meg a J. G. ANDERSSON svéd tudós, dolgozó O. ZDANSKY Zhoukoudianben 周口店, Peking mellett. A D. BLACK elnevezéséből származó *Sinanthropus pekinensis* (pekingi előember – *Běijīng yuánrén* 北京猿人, valójában *homo erectus pekinensis*) maradványait eleinte i.e. 500,000-re körülre datálták. 1937-ig mintegy további 40 Pekingi ember maradványra bukkantak. Egy 2009-es Nature-beli cikk szerint a leletek valójában kb. i.e. 750,000-re datálhatók. A Pekingi Ember hasonlatos a jávai *Pithecanthropushoz*. Zhoukoudian felső barlangjaiban időben az európai *cro-magnoninak* megfelelő késő kőkori (i.e. 50,000–35,000) használati tárgyakat találtak. Ez a korai *Homo sapiens* csontból és kőből eszközt készített, állati bőrből ruhákat és tudott tüzet gyújtani.

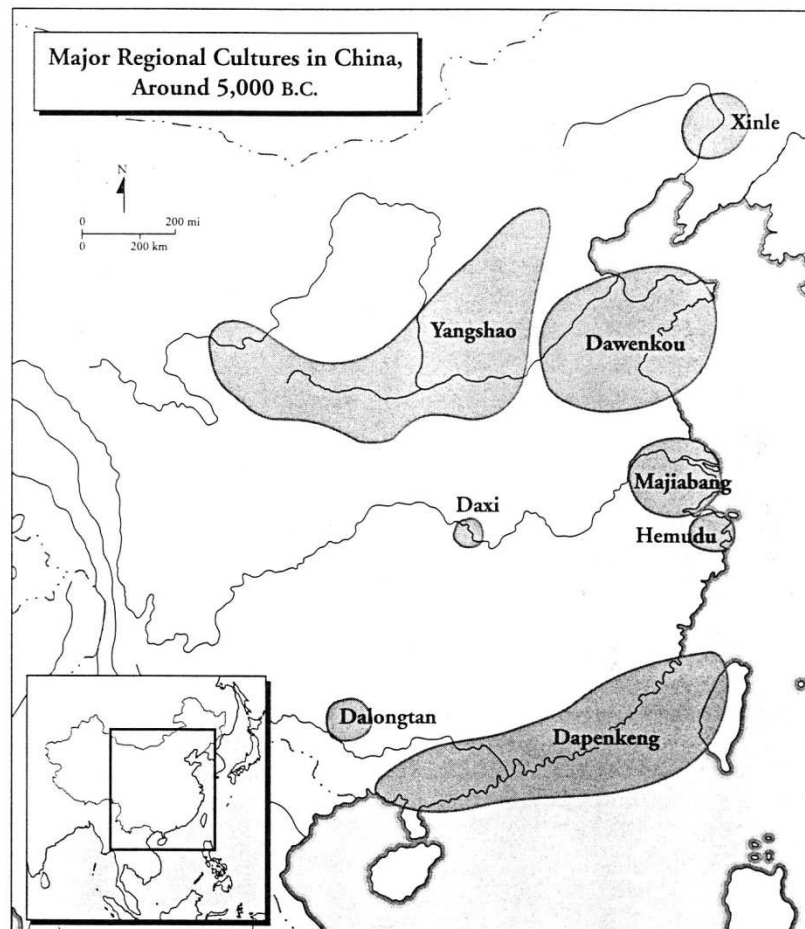
► **A központi magelmélet és a multi-centralizmus.** A neolitikus elnevezés C. J. THOMSEN (1788–1865) 1816–1819-es elmélete nyomán alakult ki. E dán kutató három korszakot különböztetett meg: a kő- a bronz- és a vaskorszakot. Ezt a periodizációt azóta számos archeológus megkérdőjelezte, de az elnevezés megmaradt. Néhány évtizeddel ezelőttig úgy vélték, hogy két nagy neolitikus kultúra létezett Kínában: a *Yangshao* (i.e. 4000–2500, *Gansu*, *Shaanxi*, *Henan*, *Hubei*) és a *Longshan* kultúra (i.e. 2500–1800, *Shandong*, *Jiangsu*). Ez a kettős kultúra elmélet, mely a keleti *yiket* és a nyugatabbra élő *xiakat* összekapcsolta a *Yangshao-Longshan* kettősséggel, az 1930–1950-es évek domináns nézete volt. Manapság a helyzetet sokkal komplexebbnek látják, amely részben a az 1959-ben feltárt *Miaodigouban* (*Shanxian*, *Henan*) talált leleteknek köszönhető, hiszen itt a legalsó rétegben *Yangshao*, a felette lévőben korai *Longshan*, majd megint felette Keleti *Zhou* kultúra maradványaira bukkantak. Ebből számos kutatónak úgy tűnt, hogy a *Longshan* és a *Yangshao* nem egymás mellett párhuzamosan, hanem egy helyen egymásból alakult ki, így megszületett a “központi magterület”-elmélet (K.C. CHANG), mely az 1960–70-es legfontosabb elméleti bázisa volt. Az 1980-as évektől ennek helyébe lépett a az egyedi kultúrák

fontosságára koncentráló "regionális rendszerek és kulturális típusok" (*quxi leixing* 区系类型) elmélete, melyet először *SU BINGQI* fogalmazott meg 1981-ben, melyben a Sárga-folyó elsődleges és kizárólagos szerepét tagadja, és ehelyett egy többforrású, alapvetően önállóan fejlődő, de egymással kapcsolatban álló kultúra-hipotézist állított fel. Hat ilyen alapvető területre hívta fel a figyelmet: 1. *Shaanxi, Henan, Shanxi* 2. *Shandong* és környéke 3. *Hubei* és környéke 4. a Yangzi alsó folyása 5. *Boyang-tó* és a Gyöngy-folyó környéke 6. az egészen északi területek, a Nagy Fal mentén. Mindegyik ilyen regionális rendszeren belül léteztek még kulturális típusok. Az elmélet újdonsága tehát az volt, hogy a korábbi elképzelést, mely szerint a Sárga-folyó völgyéből mint centrumból sugárzott volna ki a kínai kultúra a periférikus, barbár területek felé, inkább arról van szó, hogy sokszoros eredet, a pluralizmus, diverzitás és az interakció a jellemző kulcsszavak.

► **A sziklarajzok.** Sziklarajzok elsősorban a jelenlegi Kína határterületeiről kerültek elő: *Yunnan, Guangxi, Ordosz* vidék, Belső Mongólia. Szabadtéri sziklafelületeken jelennek meg, az európai példákhoz hasonlatos barlangfestmények mindezidáig nem kerültek elő. Az északi sziklarajzok régebbiek, mint a déliek. *Gansuban (Qilianshan)* elefántábrázolásai és a belső-mongóliai (*Yinshan*) strucc-ábrázolásai i.e. 8000-re tehetők, mivel ezek a fajok a későbbiekben már kihaltak. A más hasonló kultúrától kevésbé különböző leggyakoribb motívumok: egyedi állatok (általában realistán), vadászjelenetek, maszkok, kéz és patalenyomatok, absztrakt jelek (körök, spirálok, cikkcakk-vonalak). A legkorábbi korszakoktól (i.e. 10,000–6000) egészen a modern időszakig (900–1600, elsősorban a "kisebbségi" területeken) létezett az állatok ábrázolása. Maszkok megjelenítése elsősorban az i.e. 5500–3500 között.

► **A neolitikus forradalom.** I.e. 8000 körül a mai Kína északi és déli részén egyaránt megindult a mezőgazdasági tevékenység (ez egybeesik a V. GORDON CHILDE által „neolitikus forradalomnak” nevezett idősakkal). Ebből a korai idősakkból számos leletet találtak (*PEILIGANG* 裴李崗 vagy *Cishan* 磁山 kultúra), ahol köles (*Setaria italica, Panicum miliaceum*) feldolgozására alkalmas eszközöket bukkantak. Nem elképzelhetetlen, hogy éppen a Sárga-folyó völgyében termesztették először ezt a kölesfajtát. A *Peiligang* kultúrához tartozó legkorábbi lelőhelyen, *Nanzhuangtou* faluban (dél *Hebei*) utalást találtak arra is, hogy ott kutyát és disznót házasítottak. A *Peiligang* kultúrához tartozó településen a temetőben egyszerű, kevésbé díszített agyagedényeket is találtak. Délen i.e. 6000-re datálható rizs (*Oryza sativa*) maradványait fedezték fel. A déli *Pengtoushanban* és *Zengpiyanban* korábbi, az i.e. 8000 körülről származó termesztett rizs maradványaira bukkantak a kutatók. A mezőgazdaság (növénytermesztés, állatok házasítása) fejlődésén kívül a neolitikus reformokhoz tartozik még a kerámiák és a textilek fejlettebb előállítás.

► **A hat nagy kultúrkör.** Kínában az i.e. 8000-ben nagyjából egyszerre történt a mezőgazdaság és a kerámiaművesség bevezetése. Ez utóbbi különböző variációival lehet leginkább jellemezni az i.e. 5000-re már markánsan jelentkező kultúrákat.

A hat legnagyobb kultúrkör a következő:

► 1. **XINGLONGWA** 興隆窪 – **CHAHAI** 查海 (i.e. 8500–7000) – **XINLE** 新樂 (i.e. 7000–5000) – **HONGSHAN** 紅山 (i.e. 3000–2500): Kína északi részén, a *Liao*-folyó völgyében, kölestermesztés és szarvasmarha- és juhtenyésztés a domináns. Jáde tárgyakat, sárkány-motívumot, és vöröscsíkos edényeket találtak. A Belső-Mongóliában feltárt XINGLONGWA kultúra mindössze 170 házat és 30 sírt jelentett. A HONGSHAN kultúrát 1938-ban feltáró japán ásatások két, a feltételezések szerint ceremóniális központnak számító helyre (Belső-Mongólia, *Niuheliang* és *Dongshanzui*, *Liaoning* tartomány) összpontosítottak. Vallási jelentőséggel bírhatnak a feltárt különös szobrok és agyagból készült női alakok, melyekből egyes kutatók a matriarchátus jelenlétére, mások a termékenység kultuszok helyi szerepére következtettek. A *hongshani* közösség rítusaiban kiemelt jelentőséget tulajdoníthatott a jádénak (madarak, teknősök, felhők, bogarak és más természeti vagy geometrikus alakzatok). A néha árokkal körbevett falvak 60–100 körüli, sűrűn egymás mellé épített, sorba rendezett lakhelyet foglalnak magukban. A festett kerámiák általában

vallási összefüggésben jelennek meg. Egyetlen ezüst fülbevalón kívül minden dísz tárgy jádéból készült. A jáde megmunkálásának nagy hagyománya van ezen területen, hiszen már i.e. 10,000-ból találtak erre szolgáló eszközöket. Jádéból készült fülbevalók már a korábbi *Xinglongwa* és *Chahai* kultúrából is előkerültek. A rituális központokban talált kör, illetve négyzet alakú építmények és tárgyak a későbbi Ég-Föld kettősségek elképzelését sejtetik.

► 2. **YANGSHAO** 仰韶 (i.e. 5000–3000) kultúra a J. G. ANDERSSON által 1921-ban megtalált első és legjobban ismert neolitikus kultúra *Henan* Mianchi megyéjében lévő *Yangshao* faluról nyerte a nevét. A *Yangshao*-kultúrához tartozó, a mai *Xi'an* 西安 melletti i.e. 5000-re datálható, egy gyár alapjainak lerakása közben felfedezett *Banpo* 半坡 1953-as feltárásakor egy teljes neolitikus falut fedeztek fel. 12–40 négyzetméteres kőházakat találtak, egy 160 négyzetméteres, közösséginek tételezett házzal együtt. Az ajtók és kapuk általában délre néztek. A legtöbb eszközt (ásót, baltát, reszelőt, edényt, tűt, horgot) kőből készítették és ismerték a szövés technikáját. A településtől elkülönítve volt egy fazekas-negyed, és a településtől északra a felnőttek számára egy 250 síros temető, mely utóbbiban a férfiakat és nőket külön temették. A felnőttek sírjában személyes és praktikus tárgyakat helyeztek el, a nőkben átlagosan többet, mint a férfiakéban. A gyerekeket urnában és a falun belül helyezték el. A lakók halászatból, kölestermesztésből, kutya- és disznótartásból éltek. A *Banpo*-ban talált edények festettek, ezért nevezték el ezt Festett Kerámia kultúrának. Az alakjukban nem túl változatos (*guan*, *ben*, *ping*), pirosas edényekre fekete ábrákat (hal, béka, szarvas, madár, maszk, geometrikus ábrázolásokat) festettek. Az állítólag matriarchátusra épülő *Banpo* település az egész világos az egyik legteljesebben fennmaradt neolitikus mezőgazdasági közösség. 1958-ban állították fel a *Banpo*-ban a helyszínen a múzeumot.

A *Yangshao* kultúrához tartozó *Xushuipoban* (*Puyang*) talált sírban fedezték fel az első sárkányábrázolást, melyet kagylóhéjból raktak ki, akárcsak a nyugatra néző tigris. Ehhez a kultúrához több mint ezer archeológiai helyszín kapcsolható a Sárgafolyó völgyében. A *Yangshao* kerámiákat számos periódusra és stílusra lehet felosztani, de mind megegyezik abban, hogy a pirosas alapra fekete vagy sötétbarna motívumok kerülnek. *Jiangzhai* településen (*Lingdong* megye, *Shaanxi*) egy jól elrendezett falvat találtak. A falu közepén egy szabad tér volt, körülötte helyezkedtek el a házak öt csoportban. Minden csoport közepén egy magasabb ház állt, körülötte 10–12 kisebbel. A falvat 2 méter széles és 2 méter mély vizesárok vette körbe, melyen túl három temetőt is találtak, 170 felnőtt maradványaival. A gyerekek urnáit itt is a lakóhelyhez közel helyezték el.

A *Yangshao* kultúrához tartozó edényeket gyakran geometrikus ábrákkal díszítették, melyek a **MAJIAYAO** 馬家窯 (i.e. 3800–2000) kultúrában (majd a *Banshan* 半山 [i.e. 2650–2350], a *Machang* [i.e. 2350–2050] és a *Qijia* 齊家 [i.e. 2000–1800]

kultúrában) folytatódtak, ugyanakkor valamilyen értelemben a *Dawenkou* is hozzá kapcsolható. A *Yangshao*hoz fűződő szoros kapcsolata miatt nevezik még a *Yangshao Gansu–Qinghai* fázisának is. Az itt található edényeken az emberi alak (sokszor nemileg nem eldönthető formában) fontos szerepet játszik, edényeken reliefként kiemelkedő formában, vagy az edények belsejében csontváz-alakban. Népszerű motívum még a béka vagy teknősbéka, a spirálok és kacskaringók.

► 3. A **BEIXIN** 北辛 (i.e. 5400–4400), majd az azt követő **DAWENKOU** 大汶口 (i.e. 4300–2500) kultúra *Jiangsuban* és a *Shandong*-félszigeten található kultúra sírjaiban rendkívül gazdag tárgyi emléket találhatunk. A kutatók szürke és vörös, geometrikusan, ritkán növényi motívumokkal díszített agyagedényeket (köztük főzésre és tárolásra szolgálókat), kőből és elefántcsontból készült horgokat, hajtűket és fésűket, valamint jáde-díszeket (nyaklánc, gyűrű, fülbevaló, karkötő) és jádéból készült eszközöket fedeztek fel. Az egykor lakó állatokból (krokodil, szarvas, elefánt) a kutatók arra következtetnek, hogy az éghajlata jóval melegebb volt a jelenleginél.

Az először 1931–32-ben *Chengziyaban* (*Shandong*), *Shanxiban* és *Henanban* feltárt **LONGSHAN**-kultúra 龍山 (i.e. 2400–1900) időszakában a mezőgazdasági tevékenység fejlődésével a letelepülés is egyre nagyobb mértéket öltött. A sírokból rituális célokra készült vékony, csiszolt fekete edények, lakkozott fatárgyak, jóslásra használt disznó és szarvas lapockacsontok kerültek elő. Ebben az időben a selyemszövés már elterjedt, kemencében téglát égettek az építkezéshez, az árvizek ellen mérnöki alapozottságú munkálatokat vetettek be. Manapság a *Miaodigou* 廟底溝 kultúra második fázisát is a *Longshan*hoz sorolják. Az egyébként rendkívüli változatosságot felmutató (*ding, yan, weng, jia, guan, bei, dou, he*) és a rendkívüli szakmai felkészültségről tanúskodó edényeket nem festették, hanem bizonyos mintákat beléjük nyomtak. Az edények egyik leggyakoribb jellegzetessége a háromlábúság. A sírokba gyakran helyeztek állati csontokat és fogakat, különösen kutya alsó állkapcsából, melyet valószínűleg védő szereppel ruháztak fel.

► 4. **MAJIABANG** 馬家濱 (i.e. 5000–4000), **HEMUDU** 河姆渡 (i.e. 5000–3300), a **SONGZE** 崧澤 (i.e. 4000–3300) és **LIANGZHU** 良渚 (i.e. 3300–2200) kultúrák *Jiangsuban* és *Zhejiangban* található korai rizstermelő kultúrák bizonyították először, hogy Kínában nemcsak a Sárga-folyó völgyében volt fejlett civilizáció. A dominánsan barna *majiabangi* és a fekete *hemudui* edények gyakran tartalmazzak rituális rajzolatokat. A *Taihu* tótól délre fekvő *Majiabang* kultúra rizstermesztése, faépítkezése, és ékszerei (*jue*-fülbevaló, *huang*-függők, *guan*-gyöngyök, és *zhuo*-karkötők) komplexebbek voltak a *hemudui* leleteknél. A *Songze* kultúra ennek a *majiabanginak* a továbbélése, bonyolultabb motívumokkal, többfajta edénytípussal.

Az 1973–78 között feltárt **HEMUDU** kultúra (i.e. 5.–4. évezred) és a vele egyidős, 1951-ben feltárt **QINGLIAN'GANG** 青蓮崗 kultúra faépítkezésre, mezőgazdaságra, rizstermesztésre és intenzív állattenyésztésre (vizibivaly, disznó)

épült. A textilművesség, a mezőgazdaságban és az építészetben a korai keleti parti kultúrák fejlettebbek voltak mint az északiak.

A *Shandongban, Shanxiban, Henanban, Hubeiben, Jiangsuban és Zhejiangban* is feltárt kultúra egyik fontos jellemzője a jáde-korong, melyet az elsősorban *Jiangsu* déli és *Zhejiang* északi részén (a *Taihu*-tó környékén) elterjedt, az egykor a *Longshan* kultúrkörhöz tartozónak tételezett **LIANGZHU** kultúra képvisel. Manapság a kutatók úgy vélik, hogy a hozzávetőlegesen 300 helyszínnel képviselt *Liangzhu* kultúra időben megelőzi a *Longshant* és tőle független. A *Liangzhu* településeken (akárcsak a *Taosiben*) már jól látszik, hogy a társadalmi rétegződés ekkorra már végbement. A lakóhelyen kívül fekvő temetőben a kisebb sírokban alig találunk valamit, a nagyobbakban kerámiaedények, fa-, kő- és jáde-tárgyak találhatók. A legnagyobb sírokból pedig teljes rituális edénykészletek, fából, rézből és krokodilbőrből készült hangszerek, és festett faliképek kerültek elő. A *Fanshannál* feltárt 20-as sírban például egyetlen személlyel 547 különböző tárgy volt eltemetve. *Taos*i temetkezési helyén 6 nagyobb, 8 közepes és mintegy 600 kis sír volt található. A *Liangzhu*hoz tartozó közösségek kiválóan ismerték a rizstermesztés fortélyait, a selyemszövést és a fazekasságot. A *Liangzhu*-beli leletek között talált edények általában díszítetlen, néhányon geometrikus vagy madármotívumok találhatók. A legkorábbi selyemfeldolgozásra utaló leletek a *Liangzhu* kultúrához tartozó *Qianshanyangban* és *Caoxieshanban* találták meg. A *cóng* 琮 egy négyzetes alakú, középen lyukkal rendelkező jádetárgy, melynek sarkaiban archoz hasonló vésetek találhatók. A *bì* 璧 egy középen szintén lyukas jádekorong. A későbbi szövegek azt állítják, hogy a *cóng* a földet, a *bì* az Eget jelöli.

A *Liangzhu* kultúrkörben általános volt az emberáldozat. A koporsókat fából készítették, melyeket lakkréteggel is elláttak. Egyes területeken már a későbbi hagyományban is fontos szerepet játszó kettős koporsókat is találtak. A *Liangzhu* kultúra bizonyos szempontból a *Majiabang* kultúra követője és a *Shang* kultúra közvetlen előzménye volt. A *Liangzhu* kultúrában oly fontos szerepet betöltő jádetárgyakon (elsősorban a *cong*okon) bizonyos értelemben már megjelenik a *Shang*-korban oly gyakori *tāotiè* motívum. Néhány kutató (ZHANG XIQIU, K.C. CHANG) úgy gondolják, hogy Kínában az újkőkorszak és a bronzkor közé be kell iktatni egy jáde-kort.

► 5. **DAXI** 大溪 kultúra (i.e. 4400–3000), a **QUJIALING** 屈家嶺 (i.e. 3000–2600) és a **SHIJIAHE** 石家河 (i.e. 2600–2000) kultúrában szerepeltetett sárkány-motívumokat. A középső és felső Jangce völgyében elhelyezkedő kultúrában a kézzel készített vörös vagy szürke kerámiák a meghatározóak, jellegzetes *Daxi* lelet a henger alakú üveg. Az egyik *Shijiahe* lelőhelyen (*Dengjiawan* 邓家湾) 5000 teljes állatszobrocskát találtak (madarak, kutyák, elefántok).

► 6. A **DAPENKENG** 大盆坑 kultúrát (i.e. 5000–2500) 1964-ben fedezték fel *Taipei* (*Taiwan*) környékén, de ez a feltehetően ausztronéz jellegű kultúra az egész

délkelet kínai parton jelen volt. Jellemző volt rá a földművelés, a vadászat, a halászat és a növények sokrétű használata.

► **A Xia-dinasztia kérdése.** A Xia-dinasztia 夏 kérdése meglehetősen problematikus. SIMA QIAN Shǐjìje szerint a Három Fenséges (Sānhuáng 三皇) és az Öt Császár (Wūdì 五帝) mitikus uralkodók után a Yu által alapított Xia-dinasztia következik. Az 1920-as években a nyugati történetírás módszereit is alkalmazó Yígǔpài 疑古派 (“a régi forrásokban való kételkedés”) irányzata, GU JIEGANGgal 顧頡剛 az élén megkérdőjelezte a Han-korból ránk maradt források történeti hitelességét, és a vízözönt megfékező Yu 禹 császárról (ahogy másokról is) kimutatta mitikus jellegét. Ily módon az állítólagosan (DA) YU (大)禹 által alapított és JIE 桀 által befejezett Xia-dinasztia léte is megkérdőjeleződött. Ugyanakkor SIMA QIAN által lejegyzett Shang-dinasztia kronológiáról a megtalált közvetlen jóslócsont-források alapján kiderült, hogy hitelesek és pontosan rögzítik a királyok névsorát. Manapság a Xia-diansztiát a Luoyangtól keletre (Henan) feltárt Erlitou 二里頭 kultúrával (i.e. 1900–1350) szokás azonosítani, mely valóban domináns szerepet töltött be a korabeli Kínában. Az Erlitou településeken találtak palotának is beillő, 100×100 m, 72×58 m épületeket. A sírokból a hagyományos edényeken kívül kezdeti, egyszerű formában bronzedények is felbukkannak.

2. SHANG-DINASZTIA 商 (i.e. 1554–1045)

A Shang-dinasztiáról (i.e. 1554–1045) közvetlen források elsősorban annak utolsó időszakából állnak rendelkezésünkre. A rituális bronzedények rövid feliratait, illetve az Anyangban 1899-ben felfedezett mintegy 150,000 jóslócsont (marhalapoccka és teknősbékapáncél) a korabeli történelemnek elsősorban a vallási keresztmetszetét nyújtja. Az uralkodót érintő minden kisebb és nagyobb kérdésben „megkérdezett” szellemek világának világosan strukturált rendje volt (*Di* – Természeti erők – Ősök szellemei), akiknek a megfelelő időben áldozatokat mutattak be. A Shang-dinasztiával egyidőben Kína délnyugati részén töle lényegében függetlenül virágzott az ún. Sanxingdui-kultúra.

► Írott forrásokkal csak a kései Shang-dinasztiáról 商 rendelkezünk, mely az Anyang 安陽 központtal rendelkező 19. király, PAN GENG 盤庚 uralkodásától a 29., egyben utolsó király, DI XIN 帝辛 (mgh. 1045) uralmáig tartott. Pan Genget két testvére, majd az 59 évig uralkodó Wu Ding 武丁 (uralk. i.e. 1250–1192) követte, aki megerősítette a dinasztia hatalmát. Elsődleges írott források között a bronzfeliratokat és a jóslócsont-feliratokat tartjuk számon. Az előbbieket viszonylag rövid és általában bizonyos meghatározott formulákra épít, így (az utóbbival ellentétben) viszonylag kevés információt nyújt a korabeli történelemről. A másodlagos írott forrásokkal legnagyobb kínai történetíró, SIMA QIAN 司馬遷 *Shǐjì* 史記 című művének *Yīn běn jì* 殷本記 fejezetét a Shang-dinasztiának szenteli. Ebben a részben elmeséli, hogy a dinasztia alapítójának, Xienek 契 az anyja egy fekete madár által elejtett tojástól termékenyült meg, majd történeteket, anekdotákat, jellemek elemzését és erkölcsi tanulságot nyújt a 14 predinasztikus ősről és a 29 Shang uralkodóról, mely utóbbiak sora TANGgal 湯 kezdődően egészen a Muye 牧野 mezei csatában a Zhou-beli WU király (Wūwáng 武王) által a dinasztiát is elvesztő DI XINig 帝辛 (későbbi nevén Zhòu 紂) tart.

„A Yin-beli Xie anyját Jiandinek hívták. (...) Mikor a hárman (Jiandi és még két másik nő) elmentek fürdeni, (Jiandi) meglátott egy fekete madarat, amint az tojást tojt. Jiandi elvette és lenyelte (a tojást). Ezért terhes lett, és Xienek adott életet. Miután Xie felnőtt, érdemeket szerzett abban, hogy segített Yunek a vizek szabályzásában.” [Shǐjì 3:91]

殷契，母曰簡狄。 (...) 三人行浴，見玄鳥墮其卵，簡狄取吞之，因孕生契。契長而佐禹治水有功。

A Han-kori történetíró utal a Shang-ház ötszöri átköltöztetésére, melyből a legutolsó a Yinbe történő volt. SIMA QIAN maga is állítja, hogy a későbbi munkákból (a *Shǐjīng*ből, a *Shàngshū*ből, a *Zuǒzhuan*ból, a *Guóyǔ*ből és a *Dà Dài Lǐjì*ből) sokat merített. A megtalált jóslócsontok és bronzedények feliratait azt bizonyítják, hogy

SIMA QIAN beszámolója, a jól láthatóan mitikus elemektől eltekintve, meglehetősen pontos.

► **A Shang-dinasztia elnevezése.** Az i.sz. 3. századból datálható elmélet szerint a Shang-Yin 商殷 ház kettős elnevezése abból adódik, hogy a dinasztia első periódusát Shangnak kell neveznünk, miután viszont PAN GENG 盤庚 a fővárost Yinbe 殷 költöztette, a dinasztia elnevezése is Yinre változott volna. A kutatók e nézettel szemben inkább úgy vélik, hogy a két elnevezés egymással kicserélhető volt, és a Yin név inkább a Zhou-dinasztia elnevezése volt a Shang-dinasztiára. Sokan úgy vélik, hogy maga a Shang név, akárcsak a többi dinasztia neve, eredetileg helynévként funkcionált (SIMA QIAN szerint az egyik predinasztikus őst a Shaanxiban vagy Henanban található Shangban kapott birtokot).

► **A Shang-dinasztia történeti előzményei.** Mivel sokáig csak a Shang-kori Anyang fővárosból előkerült bronzleleteket ismerték, meglehetősen furcsállták ezen kultúra (i.e. 1300–1050) ilyen hirtelen megjelenését. Az 1950-es években aztán megtalálták a Xia-dinasztiával 夏 is azonosított Erlitou 二里頭 és a Zhengzhou melletti Erligang 二里崗 (i.e. 1500–1300) leletek között az előzményekre utaló jeleket. Az 1950-es években vizsgált Erlitou-beli leleteket (akárcsak a '80-as években felfedezett Shixianggout) pedig Boval, a Shang-dinasztia alapítójának tekintett Tang fővárosával azonosították, míg mások a Xia-dinasztia fővárosának tekintették. Az Erligangban talált hét kilométer hosszú városfal, palota, raktárak, temetkezési épületek és bronzedények háttérül szolgáló kultúrát sok kutató a második, Anyang előtti fővárossal (Ao 隰) azonosította. A kb. 2,5 km²-es Zhengzhouban a nagyjából négyzet alakú városfal egy-egy oldala ca. 1700 m, és néhol a 9 méteres magasságot is eléri, az egykori kapukat hiátusok jelzik. A jóval később mitikus elbeszélések szerint a Xia-dinasztia utolsó uralkodója, JIE 桀 kegyetlensége miatt kellett átadnia „Kína” feletti uralmat a Shang-dinasztiát alapító TANGnak.

► **A Shang-kori történelem.** Habár a Shang-dinasztia kezdetének és végének dátuma teljes bizonyossággal nem ismert, a jelenlegi, archeo-asztronómiai megfontolásokat és a korábban hamisítványbak tartott *Bambusz-évkönyveket* (*Jīnběn Zhúshū jìniàn* 今本竹書紀念) is figyelembe vevő álláspont szerint az i.e. 1554-ben induló dinasztiát i.e. 1045-ben döntötte meg a Zhou-ház. A királyi vonal képezte az uralom gerincét, a hozzá vérségileg szorosabban vagy lazábban kötődő családok pedig ezen kötődés mértéke szerint részesedtek az uralkodás kötelességeiben és privilégiumaiban (áldozatok bemutatása, hadviselés, vadászat). Léteztek olyan távolabb élő helyi hatalmaságok, akik nem az adott uralkodó közvetlen őseinek, hanem annál jóval távolabi ősöknek mutattak be áldozatot, így ők is hozzátartoztak az uralkodói réteghez. A hercegek (*hóu* 侯) általában szövetségesei voltak a Shangoknak, elismerték hatalmukat, segítették őket, minek következtében katonai és

a jóslások alapján szellemi segítséget kaptak tőlük. Az általuk fenntartott szimbolikus ajándékcseré (vö. *potlach*) hálózat középpontjában a Shang király állt. Az anyangi, xiaotuni 小屯 központból uralkodó Shangoknak (kb. 230,000 ember) több mint 500 települését azonosították, melyeket a szövetségesek által tartottak fenn (Henan, Hebei, Shanxi, Shaanxi, Anhui, Shandong, Jiangsu, Zhejiang, Hubei, Jiangxi, Hunan, Sichuan).

► **A Shang-kori civilizáció.** A legtöbb lelet a Henan tartománybeli Anyang közeléből került elő, bár ez a hely csak a legutolsó volt a fővárosok közül és a 29-ből csak az utolsó 12 király uralkodott innen. Az egykor ca. 24 km² területű Anyang (Yinxu)-beli leleteket 1927–1936 között tárták fel szisztématikusan. A Shang-kori társadalom csúcán az uralkodó állt, aki egyesítette a rituális és a politikai funkciókat, jóslott és áldozatot mutatott be, háborút vezetett és vadászott. Az 5300 csontvázon végzett minta alapján az átlagéletkor 34.5 év volt. Összesen 11 nagyobb (valószínűleg az uralkodóké, mindegyiket kirabolták már korábban) és 1000 kisebb sírt tártak fel. A Shang-dinasztia alatt általános volt az emberáldozat: a feltehetően WU DING sírját jelölő 1001-es sírban 400 emberi maradványt, köztük 59 fejnélküli csontvázat találtak, FU HAO sírjában 16-ot. Hu Houxuan szerint a rendelkezésre álló jóslócsontok szerint összesen több mint 13,000 ember kivégzését jegyezték fel. A kivégzettek leggyakrabban az elfogott barbárok, hadifoglyok közül kerültek ki, majdnem mindegyikükre lefejezett állapotban találtak rá. A társadalmi megbecsültség a sírok gazdagságán is meglátszik, WU DING 武丁 hitvesének, FU HAONAK 婦好 1976-ban előkerült 5-ös számú, az uralkodói sírokhoz képest kisebb sírjában például 468 bronztárgyat, 755 jádéból készült tárgyat és 7000 kagylót találtak. A bronz 44.8%-a rituális edény, 28.6%-a (134 db) pedig fegyver volt. A jóslócsontok tanúsága szerint WU DING több mint húsz hitvese nem pusztán gyermekneveléssel foglalkozott, hanem aktívan résztvett a mezőgazdaság, a halászat és az állattenyésztés megszervezésében, néhány neve pedig rituális vagy katonai kontextusban fordul elő, Fu Hao pedig ez utóbbiban is kitűnt. A Shang-kori civilizációban gyökerezik részben az őskultusz, a rituális bronzok használata, a temetési szertartások és a sírban elhelyezett tárgyak gyakorlata, a politikai államszervezet, illetve adminisztrációnak a vallással való közelsége, a bürokrácia fokozódó szerepe, egy központi elit által uralt munkaszervezés, a 60 napos naptárrendszer, az írás használata és a jóslás központi szerepe. Habár a Shang-dinasztia központja mindenképpen Anyang környéke volt, számos egyéb területen is működtek fontos elközpontok (pl. Hubei északi részén Panlongcheng).

► **A Shang-kori vallási leletek.** A Shang-Yin-korból közvetlenül ránkmaradt vallással kapcsolatos leletek két csoportra oszthatók: 1. jóslócsontok 2. rituális bronzedények. Mindkét típusú lelet domináns módon egyetlen térséghez köthető, a mai Hebei tartomány Anyang városától három kilométerre fekvő Xiaotun

településhez, Yinhez, mely az utolsó 12 Shang uralkodó szakrális-adminisztratív központja volt. A jóslást az esetek túlnyomó részében itt végezték, amennyiben nem, a jóslócsontokat akkor is ide szállították és itt temették el. Ugyanezen a területen működtek a bronzedények öntésére alkalmas üzemek. Xiaotun ilyen mérvű szakrális kiemeltségét az biztosította, hogy az összes ismert Shang-házi uralkodót itt temették el, így az ősök szellemének közvetlen jelenléte adta a hely kitüntettségét.

A bronzedényeken a vizuális motívumok mellett gyakran található feliratok is, ezek azonban a legtöbb esetben kizárólag az edény adományozásával kapcsolatos adatokat, vagy egy-egy erősen formulaszerű jókívánságot (pl. "Kívánom, hogy fiaid és unokáid sokáig használják ezt az edényt!") tartalmazzák, így az edények rituális használatával kapcsolatban nem szolgálnak információval. 1899 tavaszán egy Xiaotun-beli paraszt sárkány-csontként adta el a szántás közben a földjén talált csontokat, amelyek egy régiségkereskedőn keresztül egy Tianjin-i paleográfushoz, Wang Yironghoz 王懿榮 kerültek, aki felismerte bennük a kínai írás korábbi formáit. Biztosak lehetünk benne, hogy a Shang-kor utáni kínai hagyomány semmit sem tudott róluk. 1903-ban jelent meg az első gyűjtemény 1051 felirattal, aminek hatására nem hivatalosan sokan elkezdtek gyűjteni és eladni a hasonló csontokat.

1903-1928 között nem hivatalosan, 1928-tól pedig már hivatalosan folytatott ásatások során összesen körülbelül 200,000 jóslócsont-töredék került elő (kb. 130-150 ezer írott, a legtöbb 1-2, a leghosszabb is csak 200 írásjegyet, összesen mintegy 3500 különbözőt tartalmaznak), melyből mintegy 62,000-et publikáltak. Mivel a Xiaotunnál talált központ csak az utolsó 12 Shang uralkodó idején funkcionált, ezért a csontok túlnyomó többségükben (99.7 %) az i.e. 1250-1045-ig tartó periódusból származnak, a legkorábbi felirat azonban nem a legelső itteni uralkodó, Pan Geng korából, hanem Wu Ding idejéből ered. Úgy tűnik, hogy a jósláshoz használt csontokat „szolgáltató” szarvasmarhát és teknősöket valahol a fővárostól távol tenyésztették és onnan küldték Anyangba. Minden 10 napos héten a jósláshoz hozzávetőlegesen 6 ökörre és 12 teknősbékára volt szükség. A jóslócsontok elemzésekor még egy megszorítást érdemes tudatosítani, tudniillik, hogy ezek kizárólag a királyi ház vallásos praxisáról nyújthatnak felvilágosítást, az ebben a korban másutt, vagy mások által gyakorolt vallási kultuszokról nem.

► **A jóslás menete.** A jóslás során rendkívül sokfajta és különböző súlyú kérdésekre keresték a választ: szellemeknek bemutatott áldozatok, természeti katasztrófák, hadviselés, álmok, időjárás, termés, építkezés, a királyi családon belüli gyermekszületés, betegség (pl. akár a király fogfájása), gyakorlatilag tehát az élet összes lényegesebb eseményekkel kapcsolatban kötelező volt megkérdezni a szellemi világ véleményét az esemény szerencsés vagy szerencsétlen kimeneteléről.

Az országgal, a királyt körbevevő emberekkel és a király feleségével kapcsolatos kérdések
--

„Que kérdést tett fel: 'Az elkövetkező tíz napban nem lesznek katasztrófák?' A király jóslata: 'Lesz szerencsétlenség, három rossz hírt kapunk.' Öt napra rá, valóban rossz hírek érkeztek nyugatról. A Zhi-beli Guo jelentette: 'A Tu törzs megtámadta a keleti területeinket, leromboltak két fallal körbevett várost, valamint az egyik törzs behatolt a nyugati területek földjeire.'”

„*Guisi* napján, jóslás történt, Que jóslott: 'A következő héten nem lesz semmi szerencsétlenség?' A király jóslata: 'Lesz szerencsétlenség.' Úgy lett, ahogy mondta. Következő nap a király elment orrszarvúra vadászni. Cai Miniszter lova felbukott és kocsija felborult, és Yang, a király fia, aki a király kocsiját vezette, szintén felbukott.

„Szerencsés lesz Fu Hao szülése? A király jóslata: „Ha *ding*-napon szül, szerencsés lesz; ha *geng*-napon szül, akkor fölöttébb kedvező lesz.” Harmincegy nappal később, *jiayin*-napon Fu Hao gyermeket hozott a világra. Nem volt szerencsés, lány lett.”

A jóslásra szarvasmarha lapockacsontját (*szkapulomanteia*) vagy teknősbéka alsó páncélját (*plasztromanteia*) használták, mely szokás már a neolitikus (Yangshao, Longshan, Erlitou) időszakról kimutatható (legkorábbi példa i.e. 4000-ből származik). A királyi jóskok apró lyukakat fúrtak a csontokba, majd egy felmelegített bronzrudacskát erőteljesen benyomtak az így kialakult nyílásokba, aminek hatására a csont megrepedezett. Ezek után jósk vagy a jósk szerepét betöltő király feladata abban állt, hogy a speciális módon megrepedt csontokat értelmezze, és a procedúra előtt feltett kérdésre választ találjon. A Shang-kori elképzelés szerint a csont nem véletlenszerűen, hanem a jóslás előtt megidézett szellem válasza alapján töredezett meg, így valójában a jelenlévő szellem adta meg a feltett kérdésre a feleletet. A jóslási folyamat után a jósk az adott csontba bekarcolta a jóslással kapcsolatos adatokat (melyik napon, ki, milyen kérdést tett fel, és milyen választ kapott), amit utólag gyakran kiegészítettek a jóslás eredményével összhangban álló valóságos eseményekkel. Az ilyen esetekben mindig a király töltötte be a jósk szerepét. A jóslócsont-feliratok a kínai írás (és egyben az egész távol-keleti régió) legkorábbi emlékei.

► **A Shang-kori panteon.** A Shang-kori szellemek panteonját, a társadalmi felépítéshez hasonlóan, szigorú rend és hierarchia jellemezte. A szellemi világ hat részre osztható:

1. *Dì* 帝. A legfelsőbb uralkodó, aki a többi ősi vagy természeti szellem fölött helyezkedett el. Habár korábban azt gondolták, hogy *Dì* a Shang-ház legelső őse, ennek határozottan ellentmond az a tény, hogy magára a Shangokra, vagy a királyi fővárosra (Anyangra) is csapást mérhet. A Shang-kor elképzelés szerint *Di* "fent" uralkodott, hiszen a Shangoknak szánt szerencsés vagy szerencsétlen eseményt mindig lefelé küldte (*jiàng* 降). A legközelebbi viszonyba a természeti jelenségekkel hozható, ő volt gyakorlatilag az egyetlen, aki parancsot adhatott az

Esőnek, a Viharnak vagy a Szélnek. A Shang uralkodók *Di*nek közvetlenül gyakorlatilag soha nem áldoztak, és vele kapcsolatban alig jósoltattak, és WU DING uralmát követően a vele kapcsolatos esőre, szélre, vagy viharra vonatkozó jóslatok is kezdenek eltűnni. A Zhou-ház uralomra jutásakor azután *Di* alakja végleg eltűnik, helyére *Tiān* 天 (Ég) került, de a fentiekből kitűnik, hogy itt nem egy-egy törzs saját ősenek lecserélése történik, hiszen mind a *Di*, mind a *Tiān* fölötté áll a dinasztíának, ezért arra is képes, hogy annak uralmát megszüntesse.

Di hatalmával kapcsolatos feliratok

Szárazságot küld-e ránk *Di*?

Rendel-e *Di* szelet?

Már [régóta] nem esett. Vajon *Di* az, aki kárt okoz ennek a városnak [Anyangnak]? Talán nem helyesli [a cselekedeteinket]? A király jóslata: „*Di* az, aki kárt okoz a városnak. [*Di*] nem helyesli a cselekedeteinket.”

A külső törzsek támadnak és rombolnak, *Di* hozta ránk ezt a csapást?

Áldozunk-e két kutyát *Di* követének, a Szélnek?

2. TERMÉSZETI ERŐK. A Shangok által tisztelt természeti erők közé tartozott a Föld (*tū* 土, később a földoltár), a Sárga-folyó (*Hé* 河), a hegyek és a nap (*rì* 日) szelleme. Ezek közül különösen a hegyek és a Sárga-folyó játszott kitüntetett szerepet, mivel ők voltak felelősek az esőzésért, amelyre a kérdések többsége vonatkozott.

Természeti erőkkel kapcsolatos jóslatkérések

„Mutassunk-e be esőtáncot a [Sárga] Folyónak és a Yue-hegycsúcsnak?”

„Ha tűz-áldozatot mutatunk be a Hónak, várható-e nagy eső?”

„A király jóslat: ‘Szerencsétlenség lesz.’ A nyolcadik napon arcot formáló felhők takarták el a napot, egy szivárvány [Kínában kedvezőtlen jel] is megjelent és a Sárga folyóból ‘ivott’.”

„Vajon [a Sárga] Folyó nem rendel esőt? A király jóslata: ‘A Folyó esőt fog rendelni.’”

„Imádkozzunk-e a Yue-hegycsúcshoz, és mutassunk-e be égő áldozatot három báránnyal, három disznóval, és három szarvasmarha lefejezésével?”

3. DINASZTIKUS ŐSÖK. A király az ősoket vendégül látta (*bīn* 賓), mégpedig úgy, hogy az ős templomában egy ún. szellem táblácska szolgált a királyi ős lakóhelyéül arra az időre, amíg az áldozatokat bemutatták neki. Ezek a táblácskák eredetileg feltehetőleg fából készültek. Minden ősnek a maga napján az 5 áldozat-típusból (*yi*, *ji*, *zai*, *xie*, *yong*) sorrendben egyet-egyet mutattak be, mikor pedig a ciklus végére értek, előlről kezdték.

Az ősök szellemeivel kapcsolatos jóslatok

„Vajon a napfogyatkozás katasztrófát jelez vagy egyetértést? Jelentsük-e ezt a napfogyatkozást a [Sárga] Folyónak? Vagy talán Ding Atyának jelentsük a napfogyatkozást, kilenc ökröt áldozva?”

„Jóslás *dinghai*-napon, a király jóslata: 'A következő napon (*wuzi*), amikor a király vendégül látja Da Wut és bemutatja neki a *zai*-rítust, nem lesz semmiféle baj.'”

„Ji Nagyanővel szemben kell-e megvédeni a király szemét?”

„Yi Atya az, aki miatt fáj a király foga?”

„Vajon Bing Dédnagymamához imádkozzunk-e gyermekáldásért?”

4. A DINASZTIKUS ŐSÖK HITVESEI. A fentihez hasonlóan a királynéknak is ciklikusan mutattak be áldozatot, de nekik csak négyet (a *yong*-áldozatot nem).
5. PREDINASZTIKUS ŐSÖK. Ezek még a dinasztia megalapítása előtti ősei a Shang-háznak (pl. Shang Jia, vagy a Három Bao).
6. KORÁBBI URALKODÓK. Ezek a *Shang*-ház által tisztelt, de nem hozzájuk tartozó személyek voltak (pl. Nao 夔, Wang Hai 王亥), így az ősöknek bemutatott áldozatokon kívül áldoztak nekik. A róluk szóló mítoszok csak sokkal későbbi (Hadakozó Fejedelemségek- vagy Han-kori) forrásokban maradtak fenn, de nem kizárt, hogy szájhagyományként már a Shang-korban is léteztek.

A 4., 5. és 5. csoport szellemeit sok szempontból hasonlóan kezelték, és néha az 'ős' (*zǔ*) vagy 'nagy ős' (*gāozǔ*) jelzővel is ellátták őket, azaz úgy tekintettek rájuk, mintha ők is közvetlen ősei lennének a Shang-háznak. *Di*, a Természeti Erők és néhány Korábbi Uralkodó alapvetően a dinasztia és az ország egészét érintő kérdésekben voltak érdekelve (időjárás, termés, háború), de a király személyes ügyeiért (betegség, gyermekáldás, áldozatbemutatás) nem voltak felelősek. Mivel a Shang-kori elképzelések szerint az eltávozottak lényegileg megőrzik társadalmi státuszukat és a túlvilágon is láthatólag az evilági problémákkal törődtek, ezért a Shang-uralkodóház korábbi királyai szellemi formában is támogatni és segíteni tudták az élő uralkodót. Ez az "evilágra" való koncentráltág a Shang-kor után is jellemző alapelve maradt a kínai gondolkodásnak.

► **Az áldozatok bemutatása.** Mivel a szellemek világa rendkívüli befolyással rendelkezett a Shang-dinasztia idején, a nekik bemutatott áldozat alapvető jelentőségű volt. Az áldozatok rendkívül komplexen koreografáltak voltak, és lényeges összetevőjük volt a zene és a tánc, illetve a felajánlás megkomponált gesztusai, mozdulatai. Mindegyik fontosabb ős a 10 napos hét egyik napján kapta meg a neki szóló áldozatot. A szellemeknek bort, gabonát, állatokat (juhót, kutyát, vaddisznót), sőt embert is áldoztak. A Shang-kori elképzelések szerint a szellemvilágnak a bor határozottan kedvére volt (illata és íze miatt, akárcsak a sült hús füstje), így a bor rituális fogyasztása szerves részét képezte a vallási gyakorlatnak, amint ez a rituális borral kapcsolatos sokfajta bronzedény (*he*, *jue*, *gu*) leleteiből látható. Az áldozat bemutatásának oka lehetett esőkérés, jó termés,

szerencsés gyermekáldás vagy valamilyen vállalkozásban szellemi segítség kérése. Szintén áldoztak olyan esetekben, amikor ellenséges szellemeket kellett kiengesztelni, vagy a király terveit jelentették be. Az ősöknek bemutatott felajánlások általában egy nagy, közös "lakoma" keretében történt, amelyre a meghívott vendég maga az ős szelleme volt.

► **A Shang-kori papság, jósok, sámánok, adminisztrátorok.** Az utolsó 12 *Shang* uralkodó összesen körülbelül 120, név szerint is ismert jós szolgált. A modern sinológia a jósok tevékenységének ideje, írásstílusa, jóstechnikája és a jóslásban felvetett témák alapján 10 jós-csoportot különböztetett meg. Ezeket a csoportokat öt időperiódusba osztották be. Az első periódushoz tartozó *Bin* jóscsoport, akik az egyik legfontosabb *Shang* uralkodó, *Wu Ding* alatt szolgáltak, például jellegzetesen kettős (egy pozitív és negatív) formában tették fel kérdéseiket, melyeket a teknősbéka-páncél jobb, illetve bal oldalára véstek be. Számos kutató felvetette annak lehetőségét, hogy a *Shang*-kori vallási praxisban a király (aki ősei szellemével érintkezett, illetve jósolt, és akinek állat-segítői a bronzedényeket díszítették) valójában egyfajta sámáni szerepet töltött be, és valószínűsíthető, hogy politikai hatalma is transzcendens képességeinek volt köszönhető. Ugyanakkor mások szkepszisüket fejezték ki ezzel kapcsolatban, és úgy gondolják, hogy a *Shang*-kori rítusokban semmiféle eksztatikus élményről nincsen szó, ezért nem beszélhetünk sámánizmusról, sőt inkább egyfajta józan és bürokratikus adminisztráció dominanciája jellemzi a (kései) *Shang*-kor vallását.

► **Az irányok kitüntetett szerepe és a Shang naptár.** A *Shang*-kori sírokból egyértelműen kitűnik, hogy a társadalmi státusztól függetlenül a halottakat észak-kelet – dél-nyugat irányban helyezték el a sírokból. A keresztalakú sírokból, melyekben a holttestek kettős (külső és belső, *guo-guan*) koporsóba tették, egyébként rengeteg tárgyat helyeztek el. A legtöbb tárgy a két koporsó rész közé, vagy a külsőn kívülre került. A *Shang*-koriak magukat tartották a középnek (*zhong Shang*), és maguk körül, mint ez a jóslócsontokból kiderül, az irányok szerint négy földet (*situ, sifang*) különböztetett meg, a különböző irányokat (*fang*) pedig szellemi erőként fogták fel és az onnan jövő szélnek (*feng*) nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ugyanakkor az ott lévő területeket nem csak szellemi, hanem fizikai értelemben is idegennek fogták fel, ahol gyakran ellenséges vidékek voltak találhatóak. A *Shang*-korban már használták a (későbbi elnevezéssel) 10 égi törzsnek (*shí tiāngān* 十天干) és 12 földi ágnak (*shí'èr dìzhī* 十二地支) nevezett két lista kombinációjával kialakított 60 napos rendszert. Az élő *Shang* királyoknak posztumusz nevét a 10 égi törzs egyikéből nyerte (pl. *Da Jia*, *Da Yi*, *Wai Bing*). Ugyanez a tizesség szolgált a hetek meghatározására (*xun* 旬).

► **A Sanxingdui-beli leletek.** 1986-ban Sichuan 四川 tartományban, a Chengdu 成都 melletti Sanxingduiban 三星堆 került napvilágra az a leletegyüttes, mely elsőként bizonyította, hogy a Shang-korban egymással párhuzamosan, virágzó kultúrák éltek egymás mellett. Az egyelőre ismeretlen vallási képzetekkel és rituális gyakorlattal rendelkező kultúra teljesen egyedi, európai szemmel félelmetes maszkjai és bronzfejei igen nagyfokú bronzöntésbeli jártasságról tanúskodnak.

3. A NYUGATI ZHOU-DINASZTIA 西周 (i.e. 1045–771)

A Nyugati Zhou-korról 周 tudósító közvetlen (bronzedények) és közvetett (*Shījīng* 詩經, *Zhōuyì* 周易, *Shūjīng* 書經, *Shǐjì* 史記) források beszámolnak arról, hogy a Zhou-ház létrejöttében milyen szerepet játszott *Wenwang* 文王, *Wuwang* 武王 és *Zhougong* 周公 hogyan szerezték meg a hatalmat a Shangoktól. *Di* kultuszát felváltja az Ég (*tiān* 天) kultusza. A későbbi korok szemében a Nyugati Zhou-kor az ideális állam és az uralkodói erények aranykora volt. A vezető réteg korabeli gondolkodását erősen meghatározta egy szimbolikus gesztusokban (közös ősök, ajándékozás, bronzedények, értéktárgyak, címek) megnyilvánuló szakrális hatalomfelfogás.

► **A Zhou-dinasztia 周 hagyományos felosztása:**

I. Nyugati Zhou i.e. 1045 (1122)–771 (*Wei*-folyó völgye)

II. Keleti Zhou i.e. 771–256 (főváros a *Henan*-beli *Luoyang* mellett)

II.1. Tavaszok és ősök korszaka (*Chūnqiū* 春秋) i.e. 722–481

II.2. Hadakozó Fejedelemségek (*Zhànguó* 戰國) kora i.e. 451 (403) – 221.

► **A Zhou-koról szóló források.**

— Közvetlen források a korból származó **bronzedény-feliratok** és egyéb **archeológiai leletek**.

A Nyugati Zhou-időszakról közvetetten ránkmaradt források:

— 1. **Dalok könyve** (*Shījīng* 詩經) – *Daya* 大雅, *Xiaoya* 小雅, *Zhousong* 周頌

— 2. **Változások könyve** (*Zhōuyì* 周易)

— 3. **Írások könyve** (*Shūjīng* 書經)

— 4. A **”Történeti Feljegyzések”** (*Shǐjì* 史記), a **”Fennmaradt Zhou dokumentumok”** (*Yí Zhōushū* 逸周書) és a **”Bambuszévkönyvek”** (*Zhúshū jìniàn* 竹書紀念) című történeti művek, bár sokkal későbbi időszakból (i.e. 3–2. századból) származnak, mégis tartalmaznak megbízható információt a Nyugati Zhou-kor világáról.

► **A Zhou-kor legfontosabb eseményei.** A *Shījīng* 詩經 *Shēngmín* 生民 című verse (245) szerint egy *JIANG YUAN* 姜嫄 nevű asszony *Dì* 帝 lábnyomába lépve lett terhes a Zhou-dinasztia legendás őseivel, *Hòujì* 后稷 (Köles Úrral).

Shījīng 245. vers

„Ki népünket sarjasztotta, a Jiang-béli *YUAN* nagyasszony, népünket hogy fakasztotta?
Jött *yin*- és *si*-áldozatra, hogy a meddőség ne sújtsa, lépett égi lábnyom nagyujjába,
legott vidám és gazdag lett, fiú-gyermekkel áldott lett, fiút szült és fölnevelte
s e gyermek a Köles Herceg.

Hogy a végső hónap megjött, az elsőszülött előjött: se sérülés, se ártalom,
nyilvánvaló menny-oltalom, magas ősnek segítségével, kettős áldozat jutalma:
szülés csendes békessége.”

A hódítás előtt a Zhouk a régészet szerint a mai Shaanxi tartományban (Qishan, Bin, Liang-hegy), a Shangoktól nyugatra, korábban pedig a mai Shanxibeli Fen folyó környékén éltek. A 12. században a Shang 商 jóslócsontokon először ellenségként, majd szövetségesként, majd újfent ellenségként tűnnek fel. A nyugatra történő vándorlásuk után nem szerepelnek a jóslócsontokon, mivel akkor már nem tartoztak a Shang hatalmi szférába. 1066-ban a Zhouktól tartó utolsó Shang uralkodó, DI XIN 帝辛 (uralk. 1086–1045) a mai Anyangtól délre fekvő Youli börtönébe veti Changot, a későbbi WEN 文 királyt (WENWANG 文王), akit a Zhouk hét év után váltságdíj ellenében kiszabadítanak. 1053-ban WEN király a Zhou hadsereggel legyőzi a Shang fővárost nyugatról védő Li államot, majd nem sokkal később Yut.

1050-ben WEN király meghal a Chong elleni harc során, nyolc fiából a legidősebb Fa, azaz Wu király (WUWANG 武王) lesz az utódja. Az utolsó Shang király, DI XIN (ZHOUXIN 紂辛 vagy csak ZHOU 紂) 1045-ben a Huai-folyó mellett viselt háborút, amikor az általa kormányzott területet megtámadták a Zhouk. Wuwang a Zhou sereggel és szövetségeseivel (45,000 ember 300 szekér) átkel a Sárga-folyón, majd egy öt napos menetelés után elér a Shang fővárostól, Zhaogetől 50 kilométerrel délre fekvő Muyere. A Muye 牧野 melletti, jiazi 甲子 napon zajló csatában a Shang-Yin székhelyétől nyugatra, a mai Shaanxi-ban fekvő Zhou-ház legyőzte az addig Kína északi részén domináns pozíciót betöltő Shang-dinasztiát. A Shang-diansztiából fennmaradt családok Song államban telepedtek le. DI XIN visszavonult a Szarvas pavilonba (Lutai), felgyújtotta és öngyilkos lett, de Wu király megtalálta a holttestet és megcsonkította.

„A Zhōu-beli 周 Wǔ király ekkor a hercegeket vezette, hogy megtámadják ZHÒU 紂 [az utolsó Shang uralkodót]. ZHÒU is hadat küldött, hogy szembeszálljon velük Muyenél. Jiǎzǐ napján ZHÒU hadserege vesztett, ZHÒU elmenekült, felment a Szarvas-dombra. Felvette drágakőből és jádéból készített öltözékét, beugrott a tűzbe és meghalt. A Zhōu-beli Wǔ király levágta ZHÒU fejét és feltűzte egy fehér lobogóra.” [Shǐjì 3:108]

周武王於是遂率諸侯伐紂。紂亦發兵距之牧野。甲子日，紂兵敗。紂走入，登鹿臺，衣其寶玉衣，赴火而死。周武王遂斬紂頭，縣之白旗。

Két hónapig a környéken lévő ellenállást verték le, majd visszavonultak a Qishantól 100 kilométerrel keletre lévő, WEN király által alapított Feng fővárosba és 100 Shang hivatalnokot kivégeztek. Wu király három öccsét (GUANSHU XIANT 管叔鮮, CAISHU Dut 蔡叔度, HUOSHU CHU 霍叔處) visszaküldte keletre, hogy felügyeljék a névlegesen DI XIN fiának, Wu GENGnek 武庚 kezébe helyezett területeket. Másik testvérét, ZHOU GONG DANT 周公旦 maga mellé vette mint főtanácsadót.

Wu halála után (1043), legidősebb fia, a fiatal SONG 誦 (a későbbi CHENG 成 király 1042/35–1006) követte volna a trónon, de Wu testvére, ZHOUGONG DAN régenssé kiáltotta ki magát. Testvérei azonban ezt nem helyeselték, így GUANSHU XIAN, CAISHU DU, és HUOSHU CHU (Wu GENGgel szövetkezve) szembeszálltak a régens ZHOUGONG DANNal. ZHOUGONG DAN, CHENG király és a féltestvér SHAOGONG SHI elindította a második "keleti hadjáratot", melynek során levertek a testvérek lázadását, sőt keleten újabb területeket hódítottak meg. Az új területeket felosztották maguk között (Jin állam (Shanxi): TANGSHU YU 唐叔虞; Ying állam (Henan): YING HOU 應侯; Wei állam (Henan): KANGSHU FENG 康叔封; Lu állam (Shandong): BO QIN 伯禽; Qi állam (Shandong): TAIGONG WANG 太公望; Yan állam (mai Beijing): SHAOGONG SHI 召公奭). A győzedelmes triumvirátus tagjai (ZHOUGONG DAN, CHENG király, SHAOGONG SHI) azonban egymás között sem voltak teljes összhangban a tartós kormányzás megteremtésének alapelveivel kapcsolatban. ZHOUGONG DAN elsősorban a meritokrácia (érdemek alapján történő kiválasztás) és a tanácsadók szerepének fontosságát hangsúlyozza. Végül azonban CHENG király és SHAOGONG rávették ZHOUGONGot, hogy visszavonuljon. A Zhou királyok két fővárost alapítottak: 1. Zongzhou 宗周 (vagy Hao 鎬) nyugaton, 2. Chengzhou 成周 (vagy Luo 雒) keletebbre. Mikor később meggyengül a hatalmuk (i.e. 770-re), a nyugati fővárosból átköltöztek a keletibe, innen a két korszak elnevezése.

A 10. század során KANG 康 király (1005–978) egyre inkább kiterjesztette hatalmát keletre és északra és uralma alá vonta a Shandong-félszigetet és a Jangce alsó folyását. Az őt követő ZHAO 昭 király (977–957) 957-ben azonban a déli Chu államot akarta meghódítani, de hatalmas vereséget szenvedett. MU 穆 király (uralk. 956–918), akit a legendák a mitikus Nyugati Királynővel (Xiawangmu) folytatott szerelmi viszonya kapcsán említenek, legyőzte a Zhouktól északra és nyugatra élő quanrongokat és a Shàngshū szerint létrehozta az első jogrendszert. Ugyanakkor a Zhouktól keletre és délre élő xurongok egészen a keleti fővárosig, Chengzhouig hatoltak el. MU uralkodása alatt a Zhou állam összezsugorodott.

A Zhou-ház meggyengülése Yi 懿 királlyal (uralk. 899–873), XIAO 孝 királlyal (872–866), Yi 夷 királlyal (uralk. 865–858), és a hagyomány szerint elsősorban a 842-ben száműzetésbe kényszerített Li 厲 királlyal (uralk. 857–842) kezdődött. A xianyun barbár törzs támadásaitól szenvedő XUAN 宣 király (i.e. 827–782) hosszú uralmát a királyi hatalom restaurációjának is lehet tekinteni, ez azonban csak a dinasztia utolsó felvillanása volt.

A quanrongok 犬戎 által megtámadott YOU 幽 királlyal (781–771) azonban folytatódott a Zhou-dinasztia széthullása. Uralmának második évében hatalmas földrengés, valamint nap- és holdfogyatkozás jelezte a korabeli társadalom számára is a dinasztia végét.

„A 46. évben [i.e. 782] XUAN király meghalt. Fia, GONGSHENG, YOU király [uralk. 781–771] lépett trónra. A Nyugati Zhou (főváros) és a Három folyó (környékén) földrengés volt. BO YANGFU azt mondta: »Zhou el fog pusztulni.«” [Shìjì 4:145.]
 四十六年，宣王崩，子幽王宮涅立。幽王二年，西周三川皆震。伯陽甫曰：「周將亡矣。」

You király feleségét és ezzel a trónörökös fiút (Yijiu 宜臼) szépséges ágyasa, Baosi 褒姒 tanácsára eltávolította, hogy ágyasa fiát, Bofut 伯服 tegye meg utódjának. Feleségének apja, Shen 申 ura szövetséget Zeng 纘 állammal és a *quanrong*okkal 犬戎, hogy feldúlják a fővárost (Haot). Shen urának célja az volt, hogy saját (valóban legitim) unokáját ültesse a trónra, ami sikerült is neki, ezzel kezdődött a Keleti Zhou-kor. Az unoka, You király fia, Ji Yijiu 姬宜臼 Pingwang 平王 (i.e. 771–720) néven lett a Zhou-ház következő uralkodója, aki a nyugati fővárost (Hao jing 鎬京) keletre költöztette (Luoyi 雒邑), így ő lett az első Keleti Zhou uralkodó. A Zhou-kor még a Shangokéhoz hasonló erős királyi hatalommal indult, de a szétosztott birtokok és az idők során megerősödött fejedelemségek (*Song, Lu, Cao, Cai, Chen, Wei*) politikailag egyre inkább háttérbe szorították a Zhou királyok hatalmát.

► **A Zhou-kor a későbbi korok szemében.** Habár jelenlegi ismereteink szerint a Shang-Zhou dinasztiaaváltás valójában csak az egyik lokális hatalom másikkal való helyettesítését vonta maga után (miközben a déli részekben más kultúrák virágoztak, pl. *Sanxingdui Sichuanban*), a Zhou-ház hagyománya úgy tartotta, hogy ez a váltás azt jelentette, hogy az Ég visszavonta mandátumát (*tiānmìng* 天命) a Shangoktól, és azt a Zhou-házra ruházta át. A Zhou-dinasztia alapításában három kiemelkedő személyt tart nyilván a hagyomány: WEN király (i.e. 1099–1050), aki a végső győzelemben már nem vett részt, WU KIRÁLY (uralk. i.e. 1049–1043), WEN király fia, aki a győztes hadsereget vezette, és ZHOU HERCEG (ZHOU GONG), aki a dinasztia megalapítása utáni időkben gondoskodott az államról.

Shījīng 285. vers

„WU király, felséges arcú, lelked égett, mint a csóva,
 vitéz WEN király, te utat egyengettél száz utódnak,
 Wu hágott jeles nyomodba, WU, a Yinnek pusztítója. Rászolgáltatok a hírre!”
 (SZABÓ M. ford.)

Shījīng 255. vers

„Hatalmas a magas isten, földi népek kormányzója.
 rettenetes a nagy isten: hatalmának sok a módja.
 Változandó kegye. Tőle lőn a népek sokasága.
 Mindeneknek van kezdete. Kevésnek van jó halála.
 (...)

WENWANG mondta: Jaj tinéktek. Te *Yin-Shang*, ó, jaj tenéked!
Hangotok, tücsöké; heves, bugyborgó víz, forró leves.
Romlásba fut koldus, nemes. Megy a nép erre egyenest.
Túl sokan vagytok a középső királyságban, mely már *Guifangig* tetemes.

WENWANG mondta: Jaj tinéktek! Te *Yin-Shang*, ó, jaj tenéked!
Nem igaz, hogy isten nem jó veled! *Yin* rúgta fel az ősi törvényt.
Hol vannak a régi igaz emberek? Mert van szabály, ősi törvény!
De ti éltek, azt megtörvén, ezért is megy minden görbén.

WENWANG mondta: Jaj tinéktek! Te *Yin-Shang*, ó, jaj tenéked!
Van egy mondása a népnek: ha fát gyökérrel kitépnek:
ágak, levelek még épek – lenn a gyökér romlik, széled.
Eljő a *Yin*-ház végzete: *Xia*-urak példája éled”
(JÁNOSY I. ford.)

A későbbi (Keleti *Zhou*-kori) gondolkodók ezt az időszakot a béke és az erény aranykorának látták, és valóban a központi *Zhou* hatalom jól kézben tudta tartani a politikai és rituális hatalmat, melynek három alappillére a királyság intézménye, a társadalmi (és politikai) pozícióhoz öröklődés alapján való hozzájutás, a király, az ősök, illetve az Ég (*Tiān* 天) kultusza köré szerveződő államvallás és a hierarchikus földbirtokrendszer volt. Ezt a három alappillért vette körbe egy magas fokon stilizált vallási, társadalmi és politikai rítusrendszer és etikett. A rítusok (*lǐ* 禮) az élet minden szintjét áthatották, miáltal az általunk profánnak tartott szférák is szakrális tartalommal töltődtek meg.

► **A *Zhou*-kori társadalom.** A király birtokok adományozásával (*fēng* 封) tartotta fenn hatalmát, így a királyhoz közelebb álló, főági (*dàzōng* 大宗) leszármazottak és a másodlagos ági (*xiǎozōng* 小宗) leszármazottak bizonyos arányban részesedtek a vallási kiváltságokból, a címerekből és az értéktárgyakból. A *Zhou* király és a különböző vazallus-államokat uraló rokonai egymástól függő szövetségben voltak, és egymással szemben, sokszor "pusztán" szimbolikus módon megújították ezt a szövetséget. Az őskultuszra épülő rendszer középpontjában a király, az Ég Fia (*Tiānzǐ* 天子) állt, kinek őseinek templomát a *Wei* folyó menti *Zouzhongban* építették fel. A társadalmi struktúra a következő volt: a fejedelemségek (*guó* 國) vezetője a herceg (*gōng* 公), akit a legelőkelőbb családokból örökletesen kikerülő hivatalnokok (*dàfū* 大夫) és miniszterek (*qīng* 卿) vesznek körbe, akik viszont szolgálataikért a fallal körbevett városon kívül falvakat kaptak. Szigorú értelemben csak a fallal körbevett, katonailag megerősített központi várost nevezték államnak (*guó*), hiszen az azon kívül fekvő, falvakkal benépesített területeken (*yě* 野) a *Zhou*kkal rokonságban nem álló őslakosság lakott. A háború idején katonai feladatokat ellátó köznemesek (*shì* 士) a *dàfū*knak és a *qīng*eknek alárendelve álltak, a hierarchiában utánuk következett a parasztság. A *Zhou*-dinasztia alatt már számos olyan jellegzetesség jelenik meg, amely a későbbi Kínát is erősen jellemzi: bürokratikus rendszer, írásos

dokumentumok fontossága a politikában, az írott kultúra centrális szerepe általában, az Ég kultusza, a szakrális és a profán együttes megjelenése.

► **A Nyugati Zhou-kori gondolkodás változása.** A rendelkezésünkre álló anyagok alapján jól kivehető, hogy nagyjából *Mu* király uralkodásától (i.e. 956–918) kezdve a *Zhou* világkép erőteljesen megváltozik. Ennek egyik lenyomata, hogy a bronzedények szimbolikája jelentősen megváltozott, melyet JESSICA RAWSON egyfajta rituális forradalomnak tulajdonít. Ettől az időtől fogva jelennek meg a *Shījīng* és a *Zhōuyì* kidolgozottabb részei, melyeket a korrelatív gondolkodás legkorábbi emlékeinek tekinthetünk, amennyiben a természeti világ és az emberi világ szinkron tendenciát fogalmazzák meg költői formában. A *Shang* tradícióhoz képest a *Zhou*-ház egyik legfontosabb újítása az Ég (*Tiān*) központi szerepe volt, amely fokozatosan háttérbe szorította a *Shang*-dinasztiában a szellemi panteon fölött álló, és a természeti erőket követként küldő *Dì* alakját. *Dì* és *Tiān* között megfigyelhető egyik hasonlóság, hogy mindketten képesek voltak arra, hogy megvonják támogatásukat a nem megfelelően működő dinasztiától, ellenséget küldjenek rá (*Shang*-kor), vagy teljesen megfosszák az Égi mandátumtól (*Tiānmìng* 天命), és azt az arra érdemesebbnek adják. A *Zhou*-uralkodók magukat az Ég fiának tartották.

► **A Nyugati Zhou-kori vallásosság.** Tavasszal egy ünnepi szertartás keretében maga a *Zhou* uralkodó szántotta föl az első barázdákat, ezt ünnepségek és avatási szertartások követték. Számos kultusz alakul ki a *shè* 社 (földoltár) körül, pl. egy dombon vagy hegyen négyszögletes alapú oltárt emeltek, négy oldalára négyfajta fát (tuja, katalpa, gesztenye, akác) helyeztek, az oltár közepébe kőobeliszket vagy fatáblát állítottak. Minden *shè* oltáron tavasszal és ősszel mutattak be áldozatot. A terület pártfogója (*shè* 社) és a termés pártfogója (*jì* 稷 – köles) gyakran szerepelt együtt (*shèjì* 社稷), mely fogalom később már magára az államra utalt. A *Shūjīng* szerint teknőcpáncéllal vagy cickafark (*Achillea millefolium*) szárával, a *Shang*-házhoz hasonlóan, minden jelentősebb esemény előtt jósoltak. Az udvarban összesen hét jósnak kellett lennie (öt teknőcpáncél, két cickafark-jós).

► **A bronzedények.** A bronzedények fontossága és centrális szerepe a *Zhou*-korban is megőrződött: A korai Nyugati *Zhou*-kor öröklő a *Shang* bronzedények stílusát (*tāotiè* 饗饗), ugyanakkor az eredetileg kizárólag szakrális funkcióval bíró edények egyre inkább a társadalmi státusz jelzésére szolgáltak. Az i.e. 11–9. század között a *tāotiè* motívumok helyett egyre gyakoribbá váltak a madarábrázolások. A *jue* és *gu* edényeket felváltotta a *yu*, a *gui* és a *ding* 鼎 edény. A díszítések egyre jobban elvilágiasodtak és a *tāotiè* is átalakult szarvval rendelkező szörnyeteggé. Az i.e. 900-tól azonban egy új folyamat indul el. Feltehetően a politikai instabilitás és a déli befolyás együttes hatására, az alakban és a dekorációkban megváltozik a bronzedények jellege. A Nyugati *Zhou* időszak közepére a formák finomabbakká válnak, az edények sarkán lévő kiszögelések eltűnnek, összetekeredett sárkányok és

madáralakok veszik át a főszerepet. A természetes formák alárendelődnek a stilizált mintáknak, új, az egész felszínt betöltő motívumok (pl. halpikkelyek) jelennek meg. A Nyugati Zhou-kor végére formai változás állt be: a sírban található tárgyak között elsősorban az ételtartó edények szerepelnek, a bortárolásra szolgáló edények közül csak a *hú*-típus 壺 maradt meg. Egyre inkább a visszafogottabb, absztrakt minták (pl. hullámvonalak) domináltak az állat alakú mintázattal szemben. Ekkor született meg az egymásba kapaszkodó, egymásba fűződő mintázat, amely a Keleti Zhou-korban meghatározó lesz. Ezen korra jellemző még a bronzedényeken található egyre hosszabb nagy pecsétírásos (*dàzhuàn* 大篆) felirat, melyet általában az edény belsejébe vagy aljára helyeztek, s amely nemcsak a tulajdonos nevét vagy az őznek szóló kérdést, hanem számos egyéb információt is tartalmazott (új területek elfoglalása, előléptetés, földadományozást, stb.). *Mao* herceg háromlábú edénye (*Máogōng dǐng*) például egy 32 soros, 500 szavas feliratot őrzött meg az edény alján. Egy-egy sírba egy típusú edényből számosat temettek, nagy hangsúlyt fektettek a kalligrafikus bronzfeliratokra, és teljesen új motívumok jelennek meg, eleinte csak a jáde tárgyakon, később a bronzedényeken is.

4. KELETI ZHOU-KOR

A TAVASZOK ÉS ŐSZÖK KORSZAKA (i.e. 770–481)

A Zhou-házzal 周 szoros kapcsolatban álló középső államok (*zhōngguó* 中國) és a számos barbár etnikumú néppel és kulturális elemmel kevert, periférián lévő, de egyre jobban megerősödő államok (*Jin* 晉, *Qi* 齊, *Chu* 楚) között egyre nagyobb hatalmi feszültség támadt. Ugyanakkor a külső területekről támadó barbár népcsoportok mindannyiuknak veszélyt jelentettek, így először i.e. 651-től *Qi* állam (*QI HUANGONG* 齊桓公), majd i.e. 632-től *Jin* (*JIN WENONG* 晉文公) állam lett a hegemon (*bà* 霸), vagyis a többi államot katonailag védelmező, ugyanakkor politikailag uraló főállam. Mivel a *Zhou* állam ekkorra már politikailag meggyengült, bár rituális szerepét nem veszítette el, az aktuális *bà*-állam az egykori *Zhou*-nak ezt a funkcióját töltötte be. Egyre inkább a szövetségek és a háborúk domináltak egy korábban legalább annyira rituális és vallásos társadalomban.

► **A Keleti Zhou korszak kezdete.** I.e. 770-ben PING király Zongzhouból 宗周 (Feng/Hao, mai Xi'an mellett) átköltöztette a fővárost Chengzhouba 成周 (Luoyi 雒邑, mai Luoyang). Erre azért volt szükség, mert YOU király korábbi feleségének apja, Shen 申 ura szövetkezett Zeng 纘 állammal és a *quanrong*okkal 犬戎, hogy bosszút álljon lányán esett sérelmén, illetve a hatalomból eltávolított unokája miatt. Miután feldúlták Zongzhout és megölték YOUt, az unoka PING néven lett uralkodó, aki a nomádok elől költöztette a fővárost keletre, innen kezdve a Zhouk katonai hatalmas fokozatosan hanyatlik.

► **A korszakra vonatkozó források.** A *Chūnqiū* 春秋 *Lu* 魯 állam 12 fejedelmének krónikája 722-től 481-ig. *Lu* belpolitikájának, diplomáciai kapcsolatainak, háborúinak, a szomszéd államokkal való kapcsolatának és egyes természeti katasztrófáinak leírása. A szöveg maga teljes mértékben személytelen, rendkívül száraz stílusban íródott. MENCIVUSZ állította először, hogy a szöveget KONFUCIVUSZ írta, így olyannyira szent szöveg lett, hogy az autentikusság kérdése egészen a 20. századig fel sem merült. Eredetileg öt kommentár (*zhuàn* 傳) készült hozzá, az utolsó kettő azonban elveszett, így jelenleg hármat ismerünk (*Gǔliángzhuàn* 穀梁傳, *Gōngyángzhuàn* 公羊傳, *Zuǒzhuàn* 左傳). A *Gōngyángzhuàn* és a *Gǔliángzhuàn* egyfajta katekizmus, amely a *Chūnqiū*t kizárólag egyfajta politikai és morális tanításnak fogja fel.

► **A Zuǒzhuàn 左傳.** A *Zuǒzhuàn* az Ősz és Tavasz korszak politikai, társadalmi és hadi történetének első összefoglalása, egyben a kínai irodalom legkorábbi narratív alkotása. A *Zuǒzhuàn* kiemelt fontossága ellenére semmit sem tudunk a valódi szerzőről (Zuoról). A ma ismeretében a *Zuǒzhuàn* elbeszélései a *Chūnqiū*n alapulnak, így *Lu* fejedelemség hercegeinek kronológiáját követik. Eredetileg azonban a *Zuǒzhuàn* is valószínűleg a *Guóyǔ*höz 國語 hasonló módon állt össze, azaz

az elbeszélések a különböző államok szerinti csoportosításon belül haladtak kronologikusan. A *Zuǒzhuan* szerzője számára a történelem nem kizárólag az események láncolatát jelenti, hanem egyben a múltból levonható tanulságot is. Ugyanakkor a *Zuǒzhuan* nem egy allegóriákban gondolkodó moralista szerző műve, hanem egy kiváló történészé.

► **A *Guóyǔ* 國語 (Fejedelemségek beszédei).** A *Guóyǔ*t a Hadakozó Fejedelemségek korában számos ember írta, majd a Nyugati Han-kor alatt állították össze, és azóta változatlan formában létezik. A 60,000 karakterből álló mű 21 fejezetben meséli el 8 állam (*Zhou* 周 – 3 fej; *Lu* 魯 – 2 fej; *Qi* 齊 – 1 fej; *Jin* 晉 – 9 fej; *Zheng* 鄭 – 1 fej; *Chu* 楚 – 2 fej; *Wu* 吳 – 1 fej; *Yue* 越 – 2 fej.) történetét. A fejezetek, melyek 240 kisebb részre bonthatók, kronológiai sorrendben tartalmazzák a viszonylag rövid történeteket. A hagyományos kínai tudományosság a művet *Zuo Qiuming*nek tulajdonítja és azt állítja, hogy a *Guóyǔ*t a *Zuǒzhuan*ból megmaradt anyagból állította össze. A *Guóyǔ* által elbeszélte történetek a *Zhou*-dinasztiabeli *Mu* 穆 királytól (i.e. 1000–950) egészen 453-ig húzódnak, a legnagyobb hangsúlyt azonban a 770–464-ig terjedő időszak kapja. A *Guóyǔ* számos, a *Zuǒzhuan*ban is megtalálható történetet tartalmaz, általában nagyobb részletességgel elbeszélve. A *Guóyǔ* nem átfogó történeti igénnyel lép fel, alapvető célja a didaktikusság, így nem feltétlenül várható el tőle történeti hűség.

► **Változások a Tavaszok és Őszök korszakában.** A Sárga-folyó környékére korlátozódó feudális jellegű *Zhou*-birodalmat felváltja az egészen a Jangcéig, illetve nyugaton és északon is tágasabb területet elfoglaló, több, önálló államból összetevődő államszövetség. A földesúri rendszeren alapuló gazdaságot felváltja egy piaci feltételeken nyugvó gazdasági rendszer. Az eredetileg a *Zhou* királyi ház birtokában lévő földek használati joga a földművesekhez került. Ezzel függ össze, hogy megjelenik a mezőgazdasági adó (i.e. 594-ben, 590-ben *Lu* államban, majd 543-ban, 538-ban *Zheng*ben). A földek intenzív megműveléséhez hozzájárult a vaseszközök használata és a vetésforgó alkalmazása. Az ökröket egyre kevésbé használták áldozati állatként. A kereskedők (pl. a neves *DUANMU SI*, vagyis *ZI GONG*) egyre nagyobb előjogokat élveznek. A kaurikagylók helyett bevezetik az ún. *bù* 布 (vasasó alakú pénz). Egy családi alapozottságú társadalom helyébe egy nagyobb társadalmi mobilitással bíró társadalmi struktúra lép. A lakosok már nem a *Zhou*-ház, hanem az egyes államok alattvalói.

► **A hegemon-rendszer és az idegen elemek.** A hegemon (*bà* 霸) rendszer eredetileg a *Zhou* királyi hatalom megőrzésére és fenntartására született, valójában azonban leváltotta azt. Mivel a nyugati fővárosból keletre költöző *Zhou*knak keleten nem volt katonailag megalapozott hatalmuk, így rákényszerültek arra, hogy keleti szövetségeseik segítsék őket, az első ilyen uralkodó a *Zheng*-beli *Zhuang* herceg 鄭莊公 (uralk. i.e. 743–701) volt. Habár a későbbi történetírás szerint a hegemon-rendszer

eredeti célja a *Zhou* kultúra védelme volt a barbárokéval szemben, valójában mind *Jin* 晉, *Qi* 齊 és *Qin* 秦, mind *Chu* 楚, *Wu* 吳 és *Yue* 越 sok szempontból inkább a barbár kultúrához tartozó elemeket asszimilált államok voltak. *Qi* 35 városállamot, *Jin* 55-öt, *Qin* 12-t, *Chu* pedig 26 államot igazott le, így a Tavaszok és Őszök kor krónikáiban szereplő 148 államból alig 20 maradt meg, ezek közül a legfontosabbak: *Qi*, *Jin*, *Qin*, *Chu*, *Lu*, *Cao*, *Zheng*, *Song*, *Xu*, *Chen*, *Wei*, *Yan*, *Cai*, *Wu*, *Yue*. Ezek mindegyike legitimitását a *Zhou*-háztól származtatta, bár többük (*Wu*, *Yue*, *Chu*) nyilvánvalóan nem *Zhou* háttérből keletkeztek, így révükön számos idegen („barbár”) elem is bekerült a kínai kultúrába. A *Zhou* vezetés köré épített társadalom összeomlott, helyére az államokon belüli, illetve egymás közötti intenzív hatalmi verseny került. Zhou Huanwang 周桓王 (uralk. i.e. 719–697) egyszeri sikertelen próbálkozásán túl a Zhou elit alapvetően Luoyangban élt és nem avatkozott be egykori vazallusainak csatározásaiba, hanem a Luoyang királyi fővárosában várta az egyre ritkábban érkező hódolati látogatásokat. Az egykori *Zhou* hódítók (*guó rén* 國人) inkább a városban és helyőrségeken éltek, míg a sok etnikumú helyi lakosság (*yě rén* 野人), beleértve az egyre inkább asszimilálódó barbárokat (*róng* 戎, *dí* 狄, *yí* 夷, *mán* 蠻), általában a falvakban.

► **A vas szerepe.** A konkrét fegyveres szolgálat helyett fegyverekkel és gabonával járultak hozzá a háborúskodáshoz. A vasfegyverek és vaseszközök egyre jobban kiszorítják a bronzból készületeket. A vas használatának köszönhetően megnövekszik a mezőgazdasági termelés, a népesség száma és a háborúskodás. Megjelennek az első bronzba, illetve vasba vésett törvények (i.e. 6. második fele).

► **Az írástudói osztály megjelenése.** Egy új társadalmi osztály (*shì* 士) keletkezik. Ez a kifejezés eredetileg a Nyugat *Zhou*-kori hierarchikus és patriarchális *zōngfǎ* 宗法 rokon rendszerben a miniszterek (*qīng* 卿) és a magas hivatalnokok (*dàfū* 大夫) mellett az alacsonyabb, katonai szolgálatot is ellátó arisztokratákat jelölte. Eredetileg hat tudásterületen kaptak képzést: rítusok, zene, írás, íjászat, kocsihajtás, és matematika. Az ő feladatuk volt az állam katonai és civil fenntartása és megőrzése. Az egyre inkább az egyéni kiválóságot (*xián* 賢) hangsúlyozó *shì* osztály egyik meghatározó személyisége a korszak vége felé élő KONFUCIUSZ (i.e. 551–479).

IDÉZET

„YOU király a *Guo*-beli *SHI FU* a tevékenységeket intéző miniszternek tette meg, de az emberek mind gyűlölték őt. *SHI FU* élesnyelvű volt, gyakran hízelt, és rendkívül kapzsi volt, a király mégis őt alkalmazta. Mivel eltávolította *SHEN* királynét és a trónörököszt, *SHEN* ura haragra gerjedt, és *Zeng*gel, illetve a nyugati barbár *quanrong*okkal együtt megtámadta *YOU* királyt. *YOU* király meggyűjtötte a jelzőfényeket, hogy a hadsereget hívja, de egyetlen katona sem ment oda. Ezek után megölték *YOU* királyt a Li hegy lábánál, fogságba ejtették *BAO SI*t, teljesen kirabolták *Zhou* vagyonát, majd eltávoztak. Ezután a hercegek felkeresték

SHEN urát és közösen trónra ültették a korábbi trónörököst, *YIJU*t, ő volt *PING* király [uralk. 770–720], hogy *Zhou* áldozatait be tudja mutatni. Mikor *PING* király trónra lépett, keletre költöztette a fővárost *Luoba*, hogy a *rong* rablót elkerülje. *PING* király uralma alatt a *Zhou* ház (folyamatosan) hanyatlott, a hercegek közül az erősek bekebelezték a gyengéket. *Qin*, *Chu*, *Qin* és *Jin* kezdtek egyre nagyobbak lenni, és a kormányzást a helyi urak kezdték irányítani.” [Shǐjì 4.]

5. KELETI ZHOU-KOR – HADA KOZÓ FEJEDELEMSÉGEK 戰國 KORA (i.e. 451–221)

A Zhou-dinasztia politikai hatalma után fokozatosan elveszíti rituális egyeduralmát is, így a politikailag egyre inkább önállóvá váló államok (*Yan* 燕, *Qi* 齊, *Wei* 魏, *Zhao* 趙, *Han* 韓, *Qin* 秦, *Chu* 楚) kulturálisan is önállósodnak. Az állandóan változó szövetségi rendszerben működő hadjáratok lefolyása és technikája egyaránt megváltozott. A korszakra jellemző a kereskedelem intenzitása, a nemesség háttérbe szorulása, a tudással rendelkező „specialisták” szerepének megnövekedése és az új filozófiai iskolák megjelenése. A korszak vége felé *Qin* 秦 állam megkezdi reformjait.

► **A korszak neve.** Az elnevezés a *Zhànguó cè* 戰國策 című mű címéből származik. Történeti elbeszélések, fikcióvá transzformált történeti események, és beszédek tartalmazó szöveg jelenlegi verziója 33 részből áll, és 12 államról szóló történetet tartalmaz: 1: Keleti Zhou 東周 2: Nyugati Zhou 西周 3–7: *Qin* 秦 8–13: *Qi* 齊 14–17: *Chu* 楚 18–21: *Zhao* 趙 22–25: *Wei* 魏 26–28: *Han* 漢 19–31: *Yan* 燕 32: *Song* 宋 és *Wei* 衛 33: *Zhongshan* 中山. Az anyag nagyjából minden állam esetén a kronológiai sorrendet követi. A *Zhànguó cè*t a Han-kori *LIU XIANG* 劉向 állította össze különböző korábbi forrásokból.

► **Változások.** Rendkívüli változások időszaka, a hagyományos hatalmi struktúra felbomlik és helyébe egy új lép: az örökletességen alapuló, a Zhoukat és az örökletes arisztokráciát centrálisnak tekintő rendszer helyébe az egyéni kiválóságon alapuló, kismemesekre építő erős egyedi államok kerülnek. A hagyományos vallási és társadalmi értékek megkérdőjeleződnek, így intellektuálisan és technikailag az egyik leggazdagabb és legszínesebb korszak.

► **A fontosabb államok.**

1. **YAN** 燕: Fent északkeleten, *Hebei* északi részén, *Liaoning* délnyugati része. Fővárosa Pekingtől délnyugatra. Nem volt igazán hatalmas, de viszonylagos biztonságot élvezett.

2. **QI** 齊: *Shandong* és *Hebei* déli része. Mezőgazdaság, ásványokban és tengeri forrásokban gazdag. Demográfiai és gazdasági központ. Fővárosa, *Linzi* 臨淄 kora egyik legnagyobb fővárosa. Amíg *Yan* tartott a szövetsége, csak nyugatról fenyegethették.

3. **WEI** 魏: *Jin* 晉 állam szétesése utáni három államból a legerősebb. A legjelentősebb intézményi reformot is ő hajtotta végre. Gazdag volt termőföldekben, nagyméretű öntözésrendszer, fontos kereskedelmi központ. Sokszor kellett többfrontos harcokat vívnia.

4. ZHAO 趙: *Jin* második utódállama, kevésbé népes és fejlett. Északon a nomád népekkel volt kapcsolatban, a lovas harcmódor használatában kiváló volt.
5. HAN 韓: *Jin* utódállamai között a legkisebb, minden oldalról potenciális ellenségek vették körbe, mint kis állam, gyakran volt ütközőállam. A hatalmi viszonyoknak megfelelően változtatta szövetségeit.
6. QIN 秦: Kiváló földrajzi adottságok, biztonság és termékenység jellemzi. Keletről csak a *Hangu* szoroson, délnyugatról csak a *Wu* szoroson keresztül volt megközelíthető. Északon néha *rong* nomád törzsek fenyegették. Délen *Shu* 蜀 és *Ba* 巴 feküdt, melyet i.e. 441–316 között meghódított, és ez a későbbiekben ellátmányt biztosított.
7. CHU 楚: A *Han* folyó, a *Yangzi* középső folyását és a *Huai*-folyót, majd i.e. 334-ben, miután elfoglalta a *Yue* 越 államot, a *Jangce* alsó folyását is. Erőtlen monarchia gyakran polgárháborúhoz vezetett.
8. Néhány kisebb állam: ZHOU, LU, SONG, ZHENG, ZHONGSHAN.

► **Újfajta hadviselés.** Intenzív militarizmus a hét legerősebb állam között: *Han*, *Wei*, *Zhao* (a három *Jin*), *Qi*, *Yan*, *Chu*, *Qin*. Míg a Tavaszok és ősök korszakban az egyéni virtus központi szerepet játszott a hadiszekerekkel és bronzfegyverekkel kizárólag rendelkező nemesi családok harcaiban, addig a *Zhànguó* korszakban a hódítás lett elsődleges, minek következtében megváltoztak a jellemzők: hosszú hadjáratok a rövidek helyett, a stratégiában jártas szakértők vették át az irányítást a nemesektől, a gyalogság fontosabb lett mint az arisztokratikus hadiszekerek, megjelent a valószínűleg nomád eredetű kard, számszerű és lovas harcmódor, a hadviselést általában egyfajta realiztikus szemlélet jellemezte. A gyalogságot elsősorban a földhasználati jogokkal rendelkező, adófizető parasztság alkotta, akiket a hivatalnokoknak kellett mozgósítani.

► **A *shik* és a szakértők szerepe.** A kishemesi származású, közigazgatási, katonai, értelmiségi vagy más kisebb funkciókat ellátó *shik* egyre nagyobb szerepet kapnak a társadalom működésében. A palotákban és udvarokban (pl. *Mengchang*, *Pingyuan*, *Xinling*, *Chunshen* városában) számos új, különböző tudásterületen járatos (filozófia, stratégia, jóslás, stb.) kishemes gyűlt össze (*bīnkè* 賓客, *shèrén* 舍人).

► **Közigazgatás.** Elsőként a meghódított területeken kialakulnak a *Qin*- és a *Han*-korban is fennmaradó közigazgatási egységek, melyek hivatalnokok által irányított, nem örökletesen adományozott területek voltak: prefektúra (*jùn* 郡, vezetője a *tàishǒu* 太守), ennél kisebb egység a járás (*xiàn* 縣, vezetője a *xiànlìng* 縣令). Elsőként *SHANG YANG*nak 商鞅 köszönhetően *Qin*ben vezették be. Ennek az államtípusnak alapköveit a központilag kiválasztott, fizetett, helyéről elmozdítható hivatalnokok képezték.

► **Újítások.** Az egyre növekvő népességszám bizonyos szempontból a gazdasági és technikai változásoknak köszönhető: mocsarak lecsapolása, száraz területek

intenzív öntözése, trágyázás, csatornaépítés (*Hebei, Shaanxi, Sichuan*), az öntöttvas szerszámok használata a mezőgazdaságban és máshol (balta, ásó, kés, kard). Az egyedi bronzedényeket és bronzeszközöket felváltotta a tömegesen előállított öntöttvas eszköz használata. Megjelentek a kétkocsirudas szekerek és a szügyhámok.

► **Kereskedelem és pénz.** A korábban a királyi házzal szoros viszonyt ápoló, elsősorban a luxuscikkkel történő kereskedelemben jeleskedő réteget fokozatosan felváltotta mindennapi árukkal (só, gabona, ruha) kereskedő, egyre inkább meggazdagodó réteg. A külkerkedelem is megélénkült: *Yan* állam észak-koreai és mandzsúriai, *Zhao* és *Qin* pedig a sztyeppei nomádokkal kereskedett. Az államok fővárosai nemcsak a politikai, hanem az ipar és a kereskedelem centrumaivá is váltak. A városok egyre nagyobbak lettek (a *Qi*-beli *Linzi*, a *Zhao*-beli *Handan* 邯鄲, a *Wei*-beli *Wen* 溫, a *Chu*-beli *Ying* 郢, vagy a *Zhou*-beli *Luoyi* 洛邑). A kereskedelem intenzívebbé válásával kialakultak az egy-egy területre jellemző pénztípusok: 1. vasasó formájú *bù* 布: *Han, Wei, Zhao* 2. tőr alakú *dāo* 刀: *Qi, Yan, Zhao* 3. kaurikagyló ábrázoló *yìbǐ* 蟻鼻 (hangyaorr): *Chu* 4. középen lyukas, kerek pénzérme: *Zhou, Qin, Zhao*.

► **Qin állam felemelkedése.** *SHANG YANG* 商鞅 reformjainak hatására az előkelőségektől nem túlságosan meghatározott *Qin* államban került bevezetés az a rendszer, mely a későbbiekben a *Qin* és *Han* birodalmat is meghatározta. I.e. 359-ben hozott reformok: a kiscsalád lett az adórendszer alapja, kölcsönös felelősségen, egymás megfigyelésén alapuló 5–10 családos rendszer, a háborús hősöknek előkelő rangot (földet, ruhát és munkaerőt) adományoztak, a nem sikeres nemesi családokat viszont közemberekké fokozták le. I.e. 350-ben *Xianyang* 咸陽 lett az új főváros, ezek után új reformok is lezajlottak: új közigazgatási egységek, újraosztott földek, egységes súly és más mértékek, i.e. 348-ban pedig bevezette a fejenkénti adózást (*fù* 賦). *Qin* a belső reformok következtében egyre inkább megerősödött, és i.e. 350–250 között a legtöbb katonai szövetség a *Qin*nel szövetkezők (horizontális), vagy *Qin*nel szembehelyezkedők (vertikális) államok változó szövetségét jelentette. Míg az első típusú katonai szövetségek mindig *Qin* vezetésével történtek, addig a második típus egymással nagyjából egyenlő erejű államok között történt, így ez utóbbiak győzelme esetén ezek a szövetségek általában felbomlottak.

► **Új filozófiák.** Ebben az időszakban számos új elmélet képviselője jelent meg: 1. a legista *SHANG YANG* 商鞅 és *HAN FEIZI* 韓非子 2. a taoista *ZHUANG ZHOU* 莊周 és *LAOZI* 老子 3. a konfucianus *MENGZI* 孟子 és *XUNZI* 荀子 4. a logicista *HUI SHI* 惠施 és *GONGSUN LONG* 公孫龍 5. az öt elem tant hirdető *ZOU YAN* 鄒衍.

A konfucianus iskola áramlata valószínűleg a (Zhou-kori) oktatásügyi hivatalból ered, amelynek feladata volt segíteni az uralkodót a *yin*hez és *yang*hoz való alkalmazkodásban, valamint fényessé tenni a tanítást és a vele való alakítás elvét. Műveltségüket a „hat klasszikus könyvben” sétáltatták, gondolataikat az emberség és igazságosság erénye közelében marasztották; ősatyjuknak *YAO*t és *SHUN*t tisztelték, példaképüknek *WEN* és *WU* (királyokat) tekintették, mesterük pedig *ZHONGNI* [Konfuciusz] volt; így kellő súlyt adtak tanításaiknak, amelyek a taoistákénál valóban sokkal magasabban állnak. *KONGZI* azt mondta: „Ha valakit dicsérek, azt előbb megvizsgáltam.” *TANG* és *YU* [*YAO* és *SHUN*] boldog aranykora, a *Yin*- és *Zhou*-dinasztia virágzása, *ZHONGNI* tanítása: ezeket előbb megvizsgálták, aztán eszménnyé tették. Ám közülük a zavaros fejűek elveszítették a legfinomabb elveket, a torzítók pedig a pillanatnak megfelelően ingadoztak lefelé és felfelé, nagyon elszakadtak a tanítás eredeti alapjától, megengedhetetlen módon ijesztgették a népet, úgy szereztek császári kegyet, a később fellépők pedig ebben követték őket. Így az „öt klasszikus könyvet” (ma) eltévelyedett módokon magyarázzák, s a konfucianus tanítás egyre jobban hanyatlik. Ez az elfajult konfucianizmus nagy baja.

A taoista iskola áramlata valószínűleg a krónikási hivatalból ered. Korról korra feljegyezték a sikereket és kudarokat, megmaradásokat és pusztulásokat, szerencsétlen és szerencsés eseményeket, a régi és a mai kor *dao*ját; ezek után pedig meg tudták ragadni a lényegét és az alapvetőt, a tisztasággal és ürességgel [vágy-nélküliséggel] megőrizték önmagukat, a megalázkodással és gyengeséggel szilárdan tartották magukat. Ez az uralkodó „dél felé fordulásának” [uralkodásának] helyes módszere volt. Egybevág a *Yao* mutatta engedékenységgel, valamint a *Változások (Könyvében)* olvasható szerénységgel, az „egy szerénység, négy előny” elvével, s ebben van a kiválósága. Ám vannak köztük olyan eszeveszettek, akik meg akarják szüntetni a szertartásokat és a tanulást, velük együtt elvetik az emberség és igazságosság erényét, s azt képzelik, hogy kizárólag a „tisztaságra” és „ürességre” támaszkodva meg lehet teremteni a jó kormányzást.

A *yin-yang* iskola áramlata valószínűleg a *Xi* és *He* [az asztrológusok] hivatalából ered. Tisztelettudóan alkalmazkodtak a magas éghez, kiszámították a nap és hold, valamint a csillagok „képeit” [mozgását], gondosan megállapították a nép számára megfelelő időszakokat: ebben van a kiválóságuk. Amikor azonban mindezt korlátolt emberek csinálták, az már a tilalmakkal való gúzsbakötés és kicsinyes számolgatásokból való elmerülés volt, azaz elhanyagolása az emberek munkájának, s a szellemekre való támaszkodás.

A legista iskola áramlata valószínűleg az irányítás hivatalából ered. Méltányossá tették a jutalmazásokat, elkerülhetetlenné a büntetéseket, így támogatták meg a szertartásokat és intézményeket. A *Változások (Könyve)* azt mondja: „A régi királyok világossá tették a büntetéseket, tökéletessé a törvényeket.” Ez tehát a kiválóságuk. Amikor azonban ezt kegyetlen emberek csinálták, azok már nem ismertek tanítást és azzal való átalakítást, elutasították az emberséget és a szeretetet, s kizárólag a büntető törvényekre támaszkodtak; így azonban hiába szerettek volna jó kormányzást teremteni, valójában még legközelebbi rokonokra is csak romlást hozták, kegyesség helyett kárt okozva, nagylelkűség helyett „szűklelkűséget” tanúsítva.

A terminológiai iskola áramlata valószínűleg a szertartásügyi hivatalból ered. A régi időkben, amikor a nevek és méltóságok nem feleltek meg egymásnak, tehát a szertartásoknak is különböző mértékeik voltak, *Kongzi* azt mondta: „A legfontosabb volna: kijavítani a neveket. Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak). Ha a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak), akkor a tettek (v. szolgálatok) nem sikerülnek.” Ebben van a kiválóságuk. Mihelyt azonban szőrszálhasogatók alkalmazzák ezt

(a módszert), nyomban nem egyéb, mint erőszakolt hiba-keresés és szétválasztással való zavarkeltés.

A motista iskola áramlata valószínűleg királyi ősök templomának őreiből ered. Zsúppal fedték tetőiket, s festetlen volt gerendájuk, erre hivatkozva becsülték legtöbbször a mérsékletet; gondozták a „három öreget” és „öt kölcsönös viszonyt”, s ennek alapján hirdették az egyetemes szeretetet; az írástudók kiválasztásának és a nagy nyíllövészetnek a szertartása alapján beszéltek a kiválóság megbecsüléséről; az ősöknek való áldozás és az atya tisztelete alapján hirdették a szellemek tiszteletét; a négy évszakhhoz alkalmazkodva tevékenykedtek, s ennek alapján tagadták az eleve elrendelést; a szülőtisztelet erényével tekintettek az égalattira, s ezért hirdették a felettesekkel való azonosulást. Ezekben van a kiválóságuk. Ám ha sötét agyú ember alkalmazza tanításukat, az látván mérsékelt hasznát, ezen az alapon megtagadja a szertartásokat, s az egyetemes szeretet értelmét olyan nagy mértékben kitágítja, hogy nem képes többé különbséget tenni a rokonok és az idegenek között.

A vertikális és horizontális szövetségen fáradozó politikusok iskolájának áramlata valószínűleg az „utazó ember” hivatalából ered. KONGZI azt mondta: „Ha valaki fel tudja ugyan mondani a *Dalok Könyve* háromszáz versét, de (...) amikor követségben küldik a négy égtáj (valamelyike) felé, nem tud maga válaszolni, akkor bizony hiába (tanult) olyan sokat, semmit sem tud kezdeni vele.” S azt is mondta: „Ez a (jó) küldött! Ez a (jó) küldött!” Ezeknek értelme, hogy a dolgokat mérlegelve kell megfelelően intézkedni, s hogy el kell fogadni a (fejedelemtől kapott) megbízatást, de nem szabad elfogadni (a másik fejedelemtől hallott) pusztá szavakat. Ebben van tehát kiválóságuk. Míhelyt azonban eltévelyedett emberek alkalmazták ezt a módszert, már csak a csalást becsülték nagyra, s elvetették a szavahihetőséget.

Az eklektikusok iskolájának áramlata valószínűleg a „tanácskozás” hivatalából ered. Egyesítették a konfucianizmust és motizmust, összeolvasztották a terminologizmust és a legizmust, mert megértették, hogy „az ország megtestesítése” mindezt magában foglalja, s felismerték, hogy a „királyi rend” fonalaról semmi sem hiányozhat. Ez tehát a kiválóságok. Míhelyt azonban zavaros fejűek kezdtek művelni (az „eklekticizmust”), az már csak szétfolyó fecsegés volt, melyből hiányzik a vezérlő gondolat.

A földművelők iskolájának áramlata valószínűleg a földművelés- és gabonaügyi hivatalból ered. Elvetették a „száz gabonát”, ösztönözték a föld megművelését és a selyemhernyó-tenyésztést, hogy biztosítsák az elegendő ruhát és élelmet. Mert hiszen a „nyolc kormányzás” közül is „az első a táplálkozás (biztosítása), a második a kereskedelem.” KONGZI is mondta, hogy a nép élelme mindennél fontosabb. Ez tehát a kiválóságuk. De amikor alantas gondolkodású emberek végezték ezeket, úgy vélekedtek, hogy semmi szükség nincs szent királyokra, s azt akarták elérni, hogy fejedelem és alattvalói együtt szánják a földet, felforgatva ezzel felsőbbség és alárendeltség rendjét.

A kis elbeszélések iskolájának áramlata valószínűleg a kisebb hivatalokból ered, s műveiket az utcai beszélgetések és mondások, az utakon hallott beszédek alapján írták. KONGZI mondta: „Még a legközönségesebb foglalkozásokban is mindig van valami figyelemre méltó; de ha valaki a távolabbi (cél) elérését kísérli meg velük, félő, hogy sárnehéz akadálnak bizonyulnak. Ezért a nemes ember ilyesmivel nem foglalkozik.” De azért (KONFUCIUSZ) megtiltani nem tiltotta meg. Amihez csak hozzáfértek ezek a falusi „kis bölcsék”, azt nyomban hozzáfűzték a többihez, hogy el ne feledjék. Ha némelyik (könyvben) csak egyetlen mondat akad is, amit érdemes kivennünk belőle, ezek már akkor is a fű- és nádvagó nép vélekedései.

[BAN GU: *Hanshu* 30; TÓKEI F. ford.]

6. QIN-DINASZTIA (i.e. 221–i.e. 206)

Miután *Qin* állam katonailag fokozatosan meghódította a korabeli fejedelemségeket, „egyesítette” Kínát, a legista szakértők tanácsára kísérletet tett arra, hogy – egyebek közt – egységesítse a mértékeket, az írásjegyeket, és a pénzt. *QIN SHI HUANGDI* nevéhez számos erőszakos tettet kapcsol a hagyomány, a barbárok elleni harcokat, a könyvégetést és emberekkel való kegyetlenkedést.

- ▶ **Katonai előretörés.** Az északnyugati *Qin* 秦 állam, egyrészt a tőkle északra, illetve nyugatra található barbárok támadásaival szemben, másrészt a tőlük átvett technikai újítások révén katonailag megerősödött, és i.e. 314–249 között győzelmet aratott az északi nomádokon, a *sichuani* 四川 *Shu* 蜀 és *Ba* 巴 államon, *Chu* 楚 fővárosán, és a Keleti *Zhou* 周 államon. Az i.e. 247-ben 13 évesen a trónra kerülő *Qin*-beli *Zheng* 政 fejedelem (Ying Zheng) először a belső udvari csoportokat számolta fel, majd i.e. 230–221 között, miután egyrészt megosztotta, másrészt lefizette leendő ellenfeleit, lerohanta *Hant* 漢, *Zhaot* 趙, *Weit* 衛, *Chut* 楚, *Yant* 燕 és *Qit* 齊. I.e. 221-ben felveszi a *huángdì* 皇帝 (felséges császár) címet és magát a *Qin*-dinasztia legelső császárának, *QIN SHI HUANGDI* 秦始皇帝-nek nevezi.
- ▶ **Reformok.** *SHANG YANG* 商鞅 és *Lü BUWEI* 呂不韋 után *LI SI* 李斯 a császár harmadik legista tanácsadója. A *Qin*-ben már bevezetett közigazgatási rendszert kiterjesztették az egész birodalomra, először 36, majd 48 tartományra (*jùn* 郡) osztva fel Kínát. Mindent egységesítettek: az űr- és hossz mértékeket, a kocsitengely hosszát, írásjegyeket, pénzt (kör alakú, négyzetes lyukú rézpénz). Az úthálózatot és az öntözőcsatorna rendszert kiépítették, új városokat és postaállomásokat alapítottak, északon falat emeltek a korábban az egyes államok által épített falrészek mentén. *Xianyangban* 咸陽, a *Wei* 渭 folyó bal partján álló fővárosban palotákat, környékén óriási síremlékeket emeltek. A legista elveknek megfelelően rendkívüli szigorúsággal sújtottak le mindenkire, aki nem pontosan teljesítette a parancsokat.
- ▶ **Hadjáratok.** Háborúkat indítottak a barbárok ellen: az Ordosznál letelepült *xiōngnū* 匈奴 ellen *MENG TIAN* 孟恬 tábornok, mások pedig Dél-Kínába, a mai Vietnámba, és Koreába vezettek hadakat.
- ▶ **A legendás kegyetlenségek és temetkezés.** Az írástudók elégedetlenségét visszaszorítandó a praktikus célt szolgáló gyógyászati, jósló és mezőgazdasági könyveken kívül a császár minden más művet betiltott. I.e. 213-ban *Xianyangban* történt a hírhedt könyvégetés, ahol ezen kívül a hagyomány szerint 400 konfucianus írástudót elevenen eltemettek (*fénshū kēngrú* 焚書坑儒). 1974-ben fedezték fel a császár sírjától nem messze a 7-8000 életnagyságú szoborból álló terrakotta-

hadsereget (*bīngmǎyòng* 兵馬傭), amely kiválóan szimbolizálja a harciasságáról és hadjáratai sikeréről ismert Qin Shi Huangdi életművét.

► **Qin Shi Huangdi után.** Trónra lépése után Qin Shi Huangdi kisebbik fia, a második császár (*ER SHI HUANGDI* 二世皇帝), aki testvéreit megölette, még egy parasztfelkelést le tudott verni, de már nem tudott úrrá lenni az i.e. 209-ben kirobbant felkelésen, amelyben a *Chu*-beli arisztokrata *XIANG* 項 család is csatlakozott. A *XIANG YU* 項羽 hadseregében szolgáló *LIU BANG* 劉邦 egyre nagyobb befolyást szerzett, így *XIANG YU Han* fejedelmének nevezte ki. *XIANG YU* és *LIU BANG* konfliktusba került egymással, *LIU BANG* i.e. 206-ban legyőzte a *Qin* sereget, elfoglalta a fővárosát, és átadta a hatalmat Xiang Yunek, aki felégette a Qin császári könyvtárt (ahol elvileg minden, egyébként elégetett könyvből őriztek egy példányt). Ezután Liu Bang egykori felettese ellen fordult, és az 5 éves háború (*Chu* és *Han* háborúja, *Chu Han zhi zheng* 楚漢之爭) után, i.e. 202-ben legyőzte *XIANG YU* is, majd császárnak kiáltotta ki magát, fővárosának *Chang'ant* 長安 (a mai *Xi'ant* 西安) tette meg.

IDÉZETEK

„*Qin* királya kiemelkedő orral, hosszúkás szemekkel született, mellkasa, mint a ragadozó madaré, hangja, mint a sakálé. Kevés benne a könyörület, s olyan a szíve, mint a tigrisé vagy a farkasé. Amikor szükségben van, akkor engedékeny tud lenni alárendeltjeivel szemben, ha azonban megszerezte azt, amit akart, akkor könnyen felfalja az embert.” [Shǐjì 6.]

„Szolgád azt javasolja, hogy a *Qin* krónikákon kívül a császári archívumokban található összes könyvet (Felséged) égetesse el. A birodalomban mindenki – a Művelt Írástudók Akadémiájának tagjait leszámítva –, aki rejtegetni merészeli a *Dalok könyvét*, az *Írások könyvét*, vagy a száz filozófus értekezéseit, mindezeket vigye el a helyi kormányzóhoz, ahol ezeket válogatás nélkül elégetik. Azok, akik egymással a *Dalok könyvéről* vagy az *Írások könyvéről* merészelnék beszélgetni, mind ki kell végeztetni, holttestüket pedig a piacon közszemlére kitenni. Mindenkit, aki a múltra utalva kritizálja a jelent, családjával együtt (ki kell végeztetni). Azok a hivatalnokok, akiknek tudomására jutott egy ilyen jellegű esetet, de nem jelentik, ugyanolyan büntetést érdemelnek. A (császári) dekrétum kibocsátása után 30 nappal azokat, akik nem semmisítették meg (könyveiket), meg kell bélyegezni és a Nagy Fal építéséhez kell küldeni. A nem megsemmisítendő könyvek közé tartoznak azok, amelyek az orvostudományról és a gyógyszerteranról, a teknősbékapáncéllal és a cickafarkkal történő jóslásról, továbbá a növénytermesztésről és a fatelepítésről szólnak.” [LI SI állítólagos beadványa QIN SHI HUANGDI-hez – Shǐjì 6.23b]

„Mikor az Első Császár (trónra) lépett, a korábbi hat nemzedék erejét felpeszsdítette, nagy ostorával leigázta a világot, elnyelte a két [nyugati és keleti] *Zhou*-(dinasztiát), elpusztította a feudális urakat. A legtiszteletreméltóbb (pozícióban) [császárként] az egész világot kézben tartotta, ostromozva verte az Égalattit, félelmetes hatalma betöltötte a négy tenger(en belüli világot). (...) Megbízta MENG TIANt, hogy építse meg a Nagy Falat, amely a határvidéket őrzi, a *xiōngnú*kat több mint 350 kilométerrel visszaűzte, a barbárok

még lovaikat sem merték délen legeltetni, a harcosok íjukat sem merték megfeszíteni, hogy bosszút álljanak. Ezután a régi királyok útját sutba dobta, elégette a száz (filozófiai) iskola műveit, hogy az egyszerű embereket tudatlanságban tartsa. Leromboltatta a nagynevű városokat, megölette a kiválóságokat és a tehetségeket, összegyűjtette az Égalatti fegyvereit *Xianyangban* [a fővárosban], a kard- és íjhegyeket beolvasztatta, és tizenkét ezüsből készült emberalakú szobrot csinált belőlük. Mindezzel az Égalatti népét igyekezett gyengévé tenni.” [JIA Yi: *Guò Qín* 过秦 – *Xīnshū* 新書 1:1a.]

„(A császár) megbízta HAN ZHONGot, HOU urat és SHI tanítót, hogy találják meg a halhatatlanokat és a halhatatlanság gyógyszerét. A Yan-beli LU nevű tudós visszatérve tengeri küldetéséből, (beszámolt a császárnak) a szellemekkel és démonokkal kapcsolatos dolgokról, (titkos) feljegyzéseket, ábrákat és könyveket mutatott be a császárnak. (Ezek közül az egyik) így szólt: „Hu 胡 lesz az, aki elveszejtí *Qint*.” (Ezt meghallván), az Első Fenség megbízta MENG TIAN tábornokot, hogy 300 000 emberrel támadja meg északon a hu-barbárokat.”

„A LU nevű tudós így próbálta meggyőzni az Első Fenséget: „Gyakran vallottunk kudarcot, miközben én és társaim a titkos növényeket, gyógykészítményeket vagy a halhatatlanokat kerestük. Ez amiatt van, mert bizonyos lények igyekeznek megakadályozni (, hogy megtaláljuk ezeket). Erre van egy módszer: ha Fenséged időnként álruhában jár, ezzel a gonosz démonokat elűzi; ha pedig a gonosz démonok eltávoztak, akkor a Tökéletes elérkezik. Ha azonban az alattvalók tudják, hol lakik az uralkodó, az akadályozza a (jó) szellemeket. A Tökéletes, ha vízbe merül, akkor sem lesz nedves, ha tűzbe lép, nem perzselődik meg, a felhők páráján utazik, és oly sokáig marad fenn, mint az Ég s a Föld. Most hogy Fenséged irányítja az Égalattit, nincs nyugodalma. Remélem, hogy Fenséged nem tudatja alattvalóival, hogy merre van a palotája, így talán megszerezheti a halhatatlanság gyógyszerét.” Ekkor így válaszolt az Első Fenség: „Bárcsak én is olyan lehetnék, mint a Tökéletesek. Ezentúl magamat nem az »Én, a fenség« elnevezéssel illetem, hanem a »Tökéletes« nevet használom.” Ezek után megparancsolta, hogy *Xianyang* 100 kilométeres körzetében mind a 270 palotát és őrtornyot megemelt folyosókkal és utakkal kössék össze, mindegyiket lássák el függönyökkel, harangokkal, dobokkal és ágyasokkal, melyeknek ha a helyét egyszer kijelölték, akkor többé onnan nem mozdítják el. (Elrendelte, hogy) ha valaki beszél arról, hogy (a császár) hol járt, annak büntetése halál legyen. (...) Ezután senki nem tudta, hogy merre járt és hol tartózkodott.” [Shǐjì 6.]

„*Qin* ura végigsöpört a világon. Tigrisszemű volt, hős, rettenetes. / A fejedelmek mind hódoltak néki, szétverte kardja a fellegeket. / Elméje fényével az egekbe tört, terveit lesték roppant seregek. / *Hangu* szorosát is kitérte keletnek s szoborba öntetett fegyvereiket. (...) Az élet italát szerette volna s mert úgy marta érte szívét a vágy, / lövette gyorstüzű számszerijakkal a tenger kőszirtnyi roppant halát. (...) *Qin* szüzeivel *Xu Shi* elindult, de a nagy hajó mikor tér vissza? / *Qin* ura fölött most három forrás zúg; Ércpokorsóban nyugszik hűlt hamva.” [LI TAIBO: *Régi dalok* 6; Demény O. ford.]

7. HAN-DINASZTIA 漢 (i.e. 206 – i.sz. 220)

A Qin-dinasztiától 秦 sok mindent öröklő Han-dinasztia 漢 HAN WUDI 漢武帝 uralma alatt kiterjeszkedett a belső-ázsiai régiók felé. A Nyugati Han-dinasztia (i.e. 206 – i.sz. 9) meggyengülése után WANG MANG 王莽 megalapította a Xindinasztiát 新 (i.sz. 9–23). A Han-ház restaurációját követően a kezdeti katonai expanzió után a császárok egyre inkább egyes családok befolyása alá kerültek. A Keleti Han-dinasztia (i.sz. 23–220) bukását a sárgaturbánosok felkelése, majd a tábornokok növekvő hatalma jelezte.

► **A Qin-dinasztia öröksége.** Az első 60 év alatt megtörtént a központi hatalom megerősödése, mely nem sokban különbözött a Qin-dinasztia 秦 gyakorlatától. A tartományokra (*jùn* 郡, ez esetben 55 *jünre*) és járásokra (*xiàn* 縣) történő felosztás, akárcsak a polgári, katonai és adminisztráció feletti hármas ellenőrzési rendszer a Qin állam öröksége. Pontos népszámlálás alapján tartották számon a pénzben fizetett fejadót, a közmunkákat és a katonai szolgálatot. A 24 társadalmi rang (*jué* 爵) közötti mozgást az (elsősorban katonai) érdemek szerint történő előléptetés vagy a büntetéssel járó lefokozás biztosította. A lakosság, köztük a nemesi családok átköltöztetése a jobb kontrollálhatóságot és a népességeloszlás egyenletességét jelentette (i.e. 198-ban például 100,000 embert költöztettek át).

► **Közmunkák.** A közmunkákat is nagy számban a lakossággal végeztették: i.e. 192, illetve 190-ben *Chang'an* 長安 falainak építésére 150,000 embert köteleztek. Katonák, fegyencek és lefokozott hivatalnokok építették a gátakat, a Nagy Falat, az északi védelmi állásokat és a hatalmas útrendszert.

► **A hatalom megtartása.** LIU BANG 劉邦 a rend megőrzése érdekében fegyvertársai között adomány-birtokokat (*fēngguó* 封國) osztott szét. A régens LÜ 呂 császárné (i.e. 187–180) és WEN 文 császár (i.e. 179–157) is megpróbálta hatalmában tartani ezeket az önállósulni igyekvő kis birodalmakat, de csak JING 景 császár (i.e. 157–141) verte le a Wu 吳 és Chu 楚 fejedelmei által vezetett lázadást. Han Wendi és Han Jingdi uralma alatt a központi kormányzat megerősödött az adomány-birtokokkal rendelkező hercegekkel szemben és a gazdaság is helyreállt. Wu 武 császár (i.e. 141–87) idején vezették be azokat a törvényeket, melyek szerint a címeket és a javakat egyenlően kell elosztani a fiú örökösök között. Han Wudi a Dong Zhongshu-féle konfucianizmust tette meg a Han-birodalom ideológiájává, ami ötvözte a hagyományos konfuciánus, a legista és a természetfilozófiai elemeket. Han Wudi idejét egyrészt hivatalnokvizsgákon, másrészt hivatalnoki ajánlásokon keresztül választották ki egy-egy posztra a megfelelő személyt.

► **Új szemlélet.** Az erősödő centralizáció mellett a tiltott könyveket már i.e. 191-ben újra engedélyezték, a Qin-kor legszigorúbb büntetéseit pedig eltörölték. Az objektivitásra és személytelenségre törekvő legista felfogás mellett megjelent a

társadalmi rangot (*guìjiàn* 貴賤) és a rokonsági fokot (*qīnshǔ* 親屬) figyelembe vevő rendszer.

► **Belső-ázsiai hódítások.** *WU* császár (*HAN WUDI*, i.e. 141–87) kiterjedt katonai hódításai Mongóliába, Koreába, Vietnámba, Dél-Kínába és Közép Ázsiába *QIN SHI HUANGDI* 秦始皇帝 hadjáratainak folytatása. A *MODUN* (tévesen *MAODUN*) 冒盾 fejedelem által alapított *xiōngnú* 匈奴 birodalom (i.e. 204–43), miután Kína i.e. 127–119 között több sikeres hadjáratot is indított ellene, két részre szakadt, s ezek után nem voltak igazán veszélyesek a *Han* 漢 birodalomra. *ZHANG QIAN* 張騫 felvette a kapcsolatot a nomád *yuèzhì* 月氏 és *wūsūn* 烏孫okkal. A Nagy Fal mellett a nomádokkal szembeni védelmet őrszolgálatok, erődítmények, jelzőrendszerek, útlevelek, az egy éves kötelező katonai szolgálat és nyomozókutyák segítették. Az északnyugati mongóliai és középázsiai offenzívák mellett a *Han* birodalom i.e. 109–106 között Koreában négy új tartományt alapítottak, és Dél-Mandzsúria bizonyos területein is hódítottak. Dél felé a *yunnani* 云南 *Dian* 滇 királyság, a vietnámi Dongson kultúra, a *fujian* 閩 *Min-Yue* 越 királyság és a Déli *Yue* Királyság a kínai birodalom részeivé váltak, és mai Kambodzsa, Burma és Indonézia is kereskedelmi kapcsolatba került a *Han* birodalommal. A *Han*-korban a katonai hódítás, a kereskedelem és a diplomácia szorosan összefonódott, melyet megerősítettek a selyemajándékok, a beházasodások és a túszerződés.

► **Újítások.** A vasgyártás és a sóbányászat mellett, a selyemkereskedelem, a rézművesség és a lakkárutermelés jelentette a gazdaság exportképes ágazatait. A korábbi szemléletben gyökerező kereskedőkkel szembeni ellenséges attitűd a vas- és sóbányászat állami monopóliummá válásában, a vámok és adók kivetésében is megnyilvánult. A mezőgazdaságban a vaseszközök és a szügyhám használata, a vetésforgó rendszere és a vízimalom széles körben elterjedt.

► **WANG MANG, a trónbitorló.** *WEN*, *JING* és *WU* császárok megszilárdították a császári hatalmat, de *HUO GUANG* 霍光 i.e. 80–68 közötti régenssége már az egyeduradalom jeleit mutatta. A császár eltávolodott a tanácsadói és közhivatalnoki rétegtől, így megerősödtek az udvari összeesküvések, aminek következtében az egyik császárné családtagját, *WANG MANG* 王莽 emelte trónra, aki megalapította a *Xin*-dinasztiát 新 (i.sz. 9–23). A meggazdagodó és önállósuló vidéki hatalmasságokkal szemben *WANG MANG* állami tulajdonba vett minden földbirtokot, pénzügyi reformokat és új pénz kiadását rendelte el. Mindezt a *Zhou rítusok* (*Zhōulǐ* 周禮) című mű alapján tette. A démonokhoz hasonlítani akaró vörösszemöldökűek (*chíméi* 赤眉) népi vallásosság által inspirált lázadása és a nagy földbirtokosok ellenállása i.sz. 25-ben együttesen vezetett a *Han*-házak egyik leszármazottja, *LIU XIU* 劉秀 (*GUANGWU* 光武 császár, i.sz. 25–57) által végbevitt restaurációjához.

► **Expanzió.** A Keleti *Han* császárok a Kínai-alföld nagybirtokosaira támaszkodtak, s nem utolsó sorban ezért költöztették át a fővárost *Chang'an* 長安

*Luoyang*ba 洛陽. A *xiōngnú*któl már kevésbé kellett tartani, ugyanakkor a sinizálódott, letelepült nomád törzsek még gyakran robbantottak ki felkeléseket. Megnövekedett a külföldi kereskedők kínai jelenléte, így került a buddhizmus is Kínába. A Keleti *Han*-kor eleje a benső rend és a külső expanzió időszakára volt. *BAN CHAO* 班超 tábornok i.sz. 73–94 között számos sikeres hadjáratot vezetett Közép-Ázsiába.

► **Családok befolyása.** I.sz. 88-tól gyengekezű uralkodók követik egymást, amelyet kihasználtak a császári családdal házasság révén kapcsolatba kerülő „külső rokonság”. *HE* 和 császár (88–105) alatt a *DOU* 竇 család, *AN* 安 császár (106–125) alatt a *DENG* 鄧 család, *SHUN* 順 császár (126–144) alatt pedig a *LIANG* 梁 család szerzett egyre nagyobb befolyást. Eközben az eunuchok befolyása az i.sz. 2. században jelentősen megnövekedett.

► **A sárgaturbánosok.** I.sz. 184-ben *Shandong* 山東 és *Henan* 河南 határvidékén kitört a taoista indíttatású sárgaturbánosok felkelése. Az általuk várt idillikus aranykort, a Sárga Császárt (*Huangdi* 黃帝) központba állító Magasztos Béke (*Tàipíng* 太平) korának nevezték, a kifejezést a *ZHANG JIAO* 張角 birtokában lévő iratból, a *Tàipíngjīng*ből 太平經 kölcsönözve. Eközben dél-nyugat Kínában *ZHANG DAOLING* 張道陵 megalapította az Öt mérő rizs (vagy Mennyei Mesterek, *Tiānshī* 天師) szektát és az ennek a szellemében működő önálló államot.

► **Tábornokok hatalma.** I.sz. 190 körül császári hatalom ekkorra már teljesen névlegessé vált, a valódi hatalom a felkelések leverésével megbízott tábornokok (*YUAN SHU* 袁術, *DONG ZHUO* 董卓, *CAO CAO* 曹操, *SUN CE* 孫策) kezébe került. 190-ben *DONG ZHUO* hadserege kifosztotta *Luoyang*ot és felégette a császári könyvtárt, illetve irattárt. A *Wei*-folyó völgyében fokozódott a városok és az ipar hanyatlása.

► **Kultúra.** A *Han*-korban a politikai egyesítéssel párhuzamosan az intellektuális értékeket is egységesítették. A nagy szintézisreemtő művekhez tartozik *LÜ BUWEI* 呂不韋 névvel fémjelzett *Lü mester tavasza és ősze* (*Lǚshì chūnqiū* 呂氏春秋), *SIMA TAN* 司馬談 és fia, *SIMA QIAN* 司馬遷 nevéhez fűződő *Shǐjì* 史記 (A történetíró feljegyzései), a *DONG ZHONGSHU* 董仲舒 által benyújtott *Tavaszkok és őszi gyöngysora* (*Chūnqiū fánlù* 春秋繁露), a *LIU AN* 劉安 udvarában összeállított *Huáinánzǐ* 淮南子 és a kor szokásait és teóriáit szkeptikusan szemlélő *WANG CHONG* 王充 műve, a *Mérlegelések* (*Lùnhéng* 論衡). A kor gondolkodását alapvetően meghatározta a *ZOU YAN* 鄒衍 nevéhez kötött *yīn-yáng* 陰陽 és öt elem elmélet analógiái által elrendezett univerzum eszméje. A *Han*-dinasztia idején keveredtek egymással a konfucianus írástudók (*rú* 儒), jóslás-specialisták (*fāngshì* 方士), taoista mesterek (*dào rén* 道人) és sámánok (*wū* 巫) elképzelései és praxisai. Ebben az időszakban született a *XU SHEN* 許慎 által összeállított első értelmező szótár (*Shuōwén jiězì* 說文解字), a *QU YUAN* 屈原 nevéhez kapcsolt versgyűjtemény, a *Chu dalai* (*Chǔcí* 楚辭), *WANG FU* 王符 *Egy remete*

megjegyzései (*Qiánfūlùn* 潛夫論) című munkája, és MA RONG 馬融, illetve ZHENG XUAN 鄭玄 kommentárjai.

IDÉZETEK

„A birodalmat megnyerhetted lóháton, de nem kormányozhatod lóhátról.” [LIU BANG tanácsadójának állítólagos mondása]

„A Han(-dinasztia) első évének 10. hónapjában [i.e. 207. november–december], Pei herceg [LIU BANG] hadserege a többi herceg előtt ért Bashanghoz. Qin királya, ZIYING egyszerű szekéren és fehér lovakkal, nyakán kötéllel jött megadni magát a Chi út mellett, átadta a császári pecsétet és a hatalmi szimbólumokat. A hercegek közül egyesek azt mondták, hogy végeztesse ki (Qin királyát), de LIU BANG azt mondta » (...) Nem szerencsés egy olyan embert megöletni, aki már megadta magát.« Ezután rábízta Qin királyát a hivatalnokaira, és elment nyugatra Xianyangba. (...) Ezután lepecsételtette a Qin kincseivel és vagyonával teli kincstárat, majd visszatért Bashangba. Összehívta az összes megyék öregjeit és kiválóságait és így szólt hozzájuk: »Tisztelt öregek, régóta szenvedtétek a kegyetlen Qin szigorú törvényeit, melyek szerint a bírálókat családostul kiirtották, akik egymással (tiltott dolgokról) beszélgettek, azokat a piactéren kivégezték. A hercegekkel megállapodtunk, hogy aki legelőször éri el a Hágót, az lesz az uralkodó, így én lettem a Hágón belül az uralkodó. Tisztelt öregek, megígérem nektek, hogy mindössze három törvényem lesz: aki embert öl, az meghal, aki mást megsebesít vagy kirabol, az a bűntettnek megfelelően bűnhődjék. Qin összes többi törvényét eltörlöm! A hivatalnokok és az emberek mind nyugalomban éljenek, mint azelőtt. Azért jöttem, hogy megszabadítsalak benneteket a csapásokat, nem azért, hogy erőszakkal zsarnokoskodjak felettetek. Ne féljetek! Azért térek most vissza hadsereggel Bashangba, hogy megvárjam a többi herceget és (együtt) megkössük megállapodást.« Ezután elküldte embereit a Qin hivatalnokokkal együtt, hogy a megyékben, városokban és falvakban jelentsék be és értesítsék (az embereket). A Qin-beliek nagyon örültek, és egymással vetélkedve hozták ökreiket és juhaikat, borukat és ételeiket, hogy a katonákat megvendégeljék. LIU BANG azonban nem fogadta el: »A magtárainkban sok gabona van, nincs hiányunk, nem akarom az embereket költségekbe hajszolni.« (E szavak után) az emberek még inkább örvendeztek, csak attól féltek, hogy (esetleg) mégsem LIU BANG lesz Qin ura.” [Shǐjì 8: 15a–16b.]

„[I.e. 202] első hónapjában a hercegek és a tábornokok együtt kérték a tiszteletreméltó Han királyt, hogy legyen Fenséges Császár. A Han király [LIU BANG] erre így szólt: »Úgy hallottam, hogy a császári (címet) csak a bölcsek birtokolhatják, üres szavak nem elegendőek arra, hogy megőrizzük, nem merészelem magamra vállalni a császári pozíciót.« (...) A Han király háromszor visszautasította (a címet), de (látva, hogy) nincs mit tenni, így szólt: »Ha ti mindannyian megfelelőnek találjátok, akkor bizonyára jó lesz az államnak is.« Jiǎwǔ napján [i.e. 202. február 28.] felvette tehát a Fenséges Császár címet a Si-folyó északi részén.” [Shǐjì 8: 28b.]

„Miután [HAN WUDI] megérkezett az Édes Forrás Palotához, megtette a szükséges előkészületeket a Taishanon való áldozat bemutatásához. Először a Nagy Egységnek mutatott be áldozatot. Azóta, hogy a császár drágakő edény birtokába jutott, gyakorta tanácskozott minisztereivel és a konfucianus tudósokkal a feng és shan szertartásról. Mivel csak ritkán mutatták be ezt az áldozatot, s már régóta nem került sor erre, senki nem tudta milyen rítusokat kell követni [a szertartás elvégzése közben]. A konfucianus tudósok az Írások

Könyvéből, a *Zhou* Hivatalaiból és a Királyság Intézményeiből kerestek ki részeket, amelyekben az állt, hogy a császár egy hegyen végzi el az áldozati bika lenyilazásának szertartását. A *Qi*-beli *DING* mester, aki már kilencven esztendő is elmúlt, azt mondta: „A *fēng* és *shàn* a halhatatlanná válás neve. A *Qin*-dinasztia első császára nem tudta bemutatni a hegyen a *fēng* áldozatot. Felség! Ha fel akarsz menni a hegyre, szintről szintre kell felfelé haladni, s csak akkor menj fel a hegyre áldozni, ha nem esik az eső és nem fúj a szél! (...)A császár onnan keleti irányba folytatta útját, majd a tengerparton ment végig. Útközben tiszteletét tette a nyolc szellemnél, s áldozott nekik. Csapatostul jöttek a *Qi*-beliek, hogy a császárnak mindenféle szellemekről és mágikus képességekről számoljanak be, bizonyítéka azonban egynek sem volt. A császár ekkor jó néhány hajót útnak indított, megparancsolva annak a több ezer embernek, akik a halhatatlanok szigetéről meséltek, hogy keressék meg *Penglai* isteni lényeit. (...) Azon az őszön üstökös tűnt fel a Keleti Kút csillagképen, majd tízegynéhány nap múlva a Három *Tai* csillagképen. *WANG SHE*, a csillagjós azt mondta: »Láttam, hogy a csillag akkorára dagadt mint egy dinnye, majd rövid idő múlva eltűnt.« A hivatalnokok azt mondták a császárnak: »Felséged megteremtette a *fēng-shàn* a *Han*-ház számára, s az Ég szerencsecsillagot küldött válaszul.«” [*Shǐjì* 28; Hamar Imre ford.]

„A következő évben a *Qi*-beli *SHAO WENG*, aki a démonok és szellemek feletti hatalom ismerője volt, audiencián jelent meg az uralkodónál. Az uralkodó egyik kedvenc (felesége), *WANG* asszonya meghalt, *SHAO WENG* mágikus módszerével éjszaka megidézte *WANG* asszonyságnak és a Tűzhely Szellemének alakját, az Ég Fia pedig a függönyön keresztül nézte. Ezek után (a császár) tiszteletből a *Wencheng jiangjun* címet adta neki, tömördek adománnyal halmozta el, és nagytiszteletű vendégként bánt vele. (...) Ahogy eltelt egy év, (*SHAO WENG*) képessége egyre inkább megfogyatkozott, a szellemek nem akartak megjelenni (hívására). Ezért aztán egy selyemre írt írással megejtett egy ökröt, de úgy tett, mintha nem tudna róla. (A császárnak) azt mondta, hogy az ökör gyomrában talál majd valami különöset. Leölték (az ökröt), hogy megnézzék, meg is találták az írást, de az írás olyan furcsa volt, hogy a császár gyanút fogott. Volt egy ember, aki ismerte (*SHAO WENG*) kézírását, megkérdezték tőle, tényleg hamisítvány volt-e [*SHAO WENG* írta], ezekután (*SHAO WENG*)t kivégezték, de nem szóltak róla senkinek. [*Shǐjì* 12.1b–14a.]

A *xiongnuk* [ázsiai hunok] „az északi határvidéken laknak, de állataikat legeltetve változtatják helyüket. (...) A folyókat és legelőket követve vándorolnak, nincsenek városaik, sem állandó lakóhelyük, földművelést sem folytatnak, mégis mindegyiküknek megvan a maga külön földje. Nincs írásuk, szóban kötik megállapodásaikat. (...) Teljesen páncélba öltözve lovagolnak. Az a szokásuk, hogy békében állataik legeltetése és a vadászat a fő foglalkozás, háborús időben pedig a harcot gyakorolják, mivelhogy támadó az alaptermészetük. Távolsági fegyverük az íj és a nyíl, közelharc fegyverük a kard és a rövid lándzsa. Ha a hadiszerencse kedvez, előrenyomulnak, ha pedig nem, visszavonulnak.” [*Shǐjì* 110.]

„Ha Parthián [*Anxi*] át szárazföldi úton megkerüli valaki a tengert és tovább halad északra, akkor *Haixit* elhagyva eléri *Da Qint* [a Római Birodalmat].” [*Hòu Hànshū* 88; Kalmár É. ford.]

MEGTANULANDÓ ÍRÁSJEGYEK

RÖVIDÍTÉSEK:

Han = Han-kor	HF = Hadakozó Fejedelemségek kora
NL = Neolitikus	NZ = Nyugati Zhou-kor
Qin = Qin-kor	Shang = Shang-kor
TŐ = Tavaszok és ősök korszaka	Xia = Xia-dinasztia

bà 霸 (hegemón) [TŐ]

bì 璧 (-jåde) [NL]

CÁO CÁO 曹操 [Han]

chì méi 赤眉 (vörösszemöldökű) [Han]

Chǔ 楚 (államnév) [TŐ, HF]

Chūnqiū 春秋 [TŐ]

cóng 琮 (-jåde) [NL]

dà fū 大夫 (nagyurak, örökletes miniszterek) [NZ]

dà zhuàn 大篆 (nagypecsét) [NZ]

Dì 帝 [Shang]

Dì Xīn 帝辛 [Shang]

dǐng 鼎 (háromlábú edény) [Shang]

Dǒng Zhōngshū 董仲舒 [Han]

Èr lǐ gǎng 二里崗 [Shang]

Èr lǐ tóu (-kultúra) 二里頭 [NL]

Èr shì huáng dì 二世皇帝 [Qin]

fén shū kēng rú 焚書坑儒 (könyvégetés, írástudók eltemetése) (Qin)

fēng 封 (adomány) [NZ]

Fù hǎo 婦好 [Shang]

gōng 公 [NZ]

Gōngsūn Lóng 公孫龍 [HF]

Gōngyángzhuàn 公羊傳 [TŐ]

Gǔliángzhuàn 穀梁傳 [TŐ]

guó 國 [NZ]

Guóyǔ 國語 („Fejedelemségek beszédei”) [TŐ]

Hán 韓 [HF]

HÁN FĒIZǐ 韓非子 [HF]
HUÓ GUĀNG 霍光 [Han]
Jin 晉 (államnév) [TŐ, HF]
JǐNG 景 császár [Han]
jùn 郡 (prefektúra) [HF]
KĀNG 康 király [NZ]
KǒNGZǐ 孔子(KONFUCIUSZ) [TŐ]
LǎOZǐ 老子 [HF]
Liángzhǔ(-kultúra) 良渚 [NL]
Lǐ SĪ 李斯 [Qin]
LIÚ ĀN 劉安 [Han]
LIÚ BĀNG 劉邦 [Qin, Han]
Lóngshān(-kultúra) 龍山 [NL]
Lu 魯 (államnév) [TŐ, HF]
MÈNG TIÁN 孟恬 [Qin]
MÈNGZǐ 孟子 [HF]
MÙ 穆 király [NZ]
Muye 牧野 [Shang]
PÁN GĒNG 盤庚 [Shang]
Qi 齊 (államnév) [TŐ, HF]
QÍN SHǐ HUÁNGDÌ 秦始皇帝 [Qin]
qīng 卿 (miniszter) [NZ]
QŪ YUÁN 屈原 [Han]
quǎnróng 犬戎 [NZ]
Sānhuáng 三皇 („Három Fenséges”) [NL]
Sānxīngduī 三星堆 [Shang]
SHĀNG YĀNG 商鞅 [HF]
shèji 社稷 (föld- és kölesoltár, állam) [NZ]
shì 士 (köznemes) [NZ]
shí'èr dìzhī 十二地支 (12 földi ág) [Shang]
Shījīng 詩經 (*Dalok könyve*) [NZ]
shí tiāngān 十天干 (10 égi törzs) [Shang]
Shūjīng 書經 (*Írások könyve*) [NZ]
SĪMǎ QĪĀN 司馬遷 [Han]

TĀNG 湯 [Shang]
tāotiè 饕餮 [Shang]
Tiān 天 (Ég) [NZ]
Tiānzǐ 天子 (az Ég fia) [NZ]
WÁNG MǎNG 王莽 [Han]
Wèi 魏 (államnév) [HF]
Wú 吳 (államnév) [TÖ, HF]
WŪ DĪNG 武丁 [Shang]
WŪ 武 császár (HÀN WŪDÌ) [Han]
Wūdì 五帝 („Öt császár”) [NL]
WŪWÁNG 武王 [NZ]
Xià(-dinasztia) 夏 [NL]
xián 賢 (rátermett) [TÖ]
xiàn 縣 (járás) [HF]
XIÀNG YŪ 項羽 [Qin]
XÚNZǐ 荀子 [HF]
Yán 燕 [HF]
Yǎngsháo(-kultúra) 仰韶 [NL]
yě 野 (vidék, helyi földek) [NZ]
YŌU 幽 király [NZ]
YŪ 禹 (DÀ YŪ 大禹) [Xia]
Yuè 越 (államnév) [TÖ, HF]
Zhànguó cè 戰國策 („A hadakozó fejedelemségek feljegyzései”) [HF]
ZHĀNG QIĀN 張騫 [Han]
ZHÀO 昭 király [NZ]
Zhèng 鄭 (államnév) [TÖ]
ZHÒU 紂 (= DÌ XIN 帝辛) [Shang]
Zhōuyì 周易 (Zhou változásai = Változások könyve) [NZ]
ZHUĀNG ZHŌU 莊周 [HF]
ZŌU YǎN 鄒衍 [HF]
Zuǒzhuàn 左傳 [TÖ]